

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ALEKSANDER ISRAEL HELPHAND (PARVUS)'IN OSMANLI
MALÎ VE SOSYAL HAYATINA DAİR DEĞERLENDİRMELERİ**

Yunus YİĞİT
2501556464

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Veysel BOZKURT

İstanbul 2010

TEZ ONAYI

SOSYAL YAPI-SOSYAL DEĞİŞME Bilim Dalında 2501556464 numaralı YUNUS YİĞİT'İN hazırladığı "ALEKSANDER İSRAEL HELPHAND'IN OSMANLI MALİ VE SOSYAL HAYATINA DAİR DEĞERLENDİRMELERİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca 16/08/2010 PAZARTESİ günü saat 12.30 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *Kabulü*....."ne* OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MUSTAFA ERKAL	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.VEYSEL BOZKURT	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.HAYATİ TÜFEKÇİOĞLU	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.MUSA TAŞDELEN	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.ERCÜMENT BALCI	<i>Kabulü</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın sonlarından başlayan bütçe açıkları, kaybedilen savaşlar ve azalan gelirlerden dolayı XIX. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir malî bunalıma sürüklenmiştir. Bu süreç kapitülasyonlar ve Osmanlı aleyhine işleyen ticarî anlaşmalarla malî esarete dönüşmüştür. Devletin askerî ve siyasî alanda zayıflaması; askerî harcamaların artması, fetihlerin durması ve buna bağlı olarak savaş gelirlerinin hemen hemen bitmesi, vergilerin yeterince toplanamaması ve yeterli sermaye birikiminin olmaması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Bütün yukarıda dile getirilenlere ilave olarak bu olumsuzlukları az çok kendi hayatında da hisseden halkın, devlete olan güveninin azalması ve hatta umutsuzluğa sürüklenmiş olmasını da zikredebiliriz. Öte yandan Avrupa devletleri ve Rusya'nın; Osmanlı üzerindeki emperyalist emelleri ve yine bu çevrenin gelişmiş sanayi, ticaret kesiminin ürettiği sanayi ürünlerine yeni pazar arayışları keza sermaye çevresinin sermaye ihracı isteklerini de bu sürece katkı sağlayan sebepler arasında saymak gerekir. Bu süreç, kendi mantığı içinde çok da şanslı bir ortam bulmuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu kurumlarındaki modernizasyonu gerçekleştirebilmek ve almış olduğu dış borçları ödeyebilmek için şiddetle malî kaynak ihtiyacı içindeyken; Avrupa sermaye çevresi de yeni pazarlar bulma ihtiyacı içindedir. Karşılıklı olan bu ihtiyaçların birbirini besleyerek ilerleyen bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun malî bir çıkmazın içine düşmesine kadar varmıştır. Araştırmamızın konusunu oluşturan Aleksander Israel Helphand (Parvus)'ın, imparatorluğun bu son dönemine ait malî ve sosyal yönüne dair tespitleri ve bunlara çözüm önerilerinden oluşan değişik gazete ve dergilerde yazdığı yazıların genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

ABSTRACT

Ottoman Empire went to the big economical crisis at the end of the 19. Century due to the budget deficits, lost wars and decreased incomes which comes from the end of the 16. Century. This period turned into economical captivity with the capitulations and commercial agreements which are against for the Ottoman. The falling went to worst with the military and political weakness, increased military expenses, stopped conquests and correspondly terminated battle incomes, insufficient taxes and capital deposits. On the other hand, we need to clarify that there are some other reasons which affect this situation; imperialistic efforts of European Governments and Russia with their improved industry and trade capitals. This process finds a very lucky environment in its logic because while the Ottoman Empire heavily needed to financial sources; European capital environment also needed to find new markets. These mutual necessities feed each other and then it turned into a economical dilemma. We handled suggestions of “Aleksander Israel Helphand (Parvus)” about how this situation can be terminated with different articles that is written at newspapers and journals.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ALEKSANDER HELPHAND'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ.....	3
1.1. Hayatı	3
1.2. Sosyalizm'e Dair Görüşleri	5
1.3. Kişiliği ve Ticarî Girişimleri.....	6

2. BÖLÜM

OSMANLI'DA MALİ ve SOSYAL BUNALIMA DOĞRU.....	10
2.1. Siyasî Gelişmeler	10
2.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Malî ve Sosyal Durumu	11
2.2.1. Ticaret ve Ekonomi	12
2.2.2. Tarım	16
2.2.3. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye	17

3. BÖLÜM

PARVUS'UN OSMANLI MALİ VE SOSYAL HAYATINA DAİR TESBİT VE ÖNERİLERİ.....	25
3.1. Avrupa ve Osmanlı Devleti.....	25
3.2. Malî ve İktisâdî Sorunlar.....	26
3.3. Parvus ve Düyun-ı Umumiye.....	30
3.4. Tekeller (İnhisarlar)	32
3.4.1. Tütün İnhisarı	34
3.4.2. Petrol İnhisarı	35
3.5. Köylüler ve Tarım.....	39
3.6. Şehirleşme	42
SONUÇ.....	43

EKLER

EK I: PARVUS'UN YABANCI DERGİ VE GAZETELERDE ÇIKAN YAZILARI.....	47
EK II: PARVUS'UN BULGARİSTAN'DA VERDİĞİ KONFERANS	53
EK III: PARVUS'LA BİR SÖYLEŞİ: SAVAŞ YILLARINDA ALINMASI GEREKEN MALİ ÖNLEMLER	55
KAYNAKÇA	59

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.EUM.KADL.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Adli
FÜSBD.	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
HR.HMŞ.İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.SYS.	: Hariciye Siyasî
İİBD.	: İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
MBTKN.	: Malîye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBFD:	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TTKY.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire

GİRİŞ

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren baş gösteren bütçe açıkları, kaybedilen savaşlar ve buna bağlı olarak azalan gelirlere dolaylı yavaş yavaş malî bir durgunluğa girmeye başlamıştır. Savaşların kaybedilmeye başlamasıyla savaş gelirleri azalmıştır. Devlet fethedilen yerlerin gelirlerinden mahrum kalmıştır. Bu süreç XV. yüzyıldan bu yana var olan kapitülasyonlarla başlayarak, Osmanlı aleyhine işleyen ticarî anlaşmalar ve alınan dış borçların artması ve geri ödenemez duruma gelmesiyle iş içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Devlet bu durumdan kurtulmak için bir yandan içeride birçok malî ve sosyal yeni düzenlemeler yaparken bir yandan da bunları gerçekleştirebilmek için iç ve dış piyasalarda borçlanmaya gitmiştir. Osmanlı Devleti'ne borç para veren Avrupa malî çevresi, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu bu maddi darboğazdan kurtarmaktan ziyade sadece ayakta kalmasını sağlayarak yüksek faizle borç vermek ve yine ürettikleri sanayi mallarını satabilecekleri bir pazar olarak ve her zaman kendilerine muhtaç bir durumda kalmasını tercih etmişlerdir. Bu düşüncelerini gerçekleştirmede de büyük başarı sağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu şiddetle malî kaynak ihtiyacı içindeyken; Avrupa sermaye çevresi de yeni pazarlar bulma ihtiyacındaydı. Bu ihtiyaçlar karşılıklı olarak birbirini beslemiş ve sonunda Osmanlı İmparatorluğu malî bir sarmalın içine düşmüştür.

Osmanlı Devleti ilk dış borcunu 1856 tarihinde Kırım Savaşı sonrası savaş giderlerini karşılamak için almıştır. Devlet yapısı içinde yenilikler yapma ihtiyacı, ordunun ve diğer kurumların ihtiyaçlarının karşılanması ve modernizasyonu ve en önemlisi yine aldığı borçların geri ödenmesini sağlamak için değişik tarihlerde yeni yeni borçlanmalara gidilmiştir. 1875 yılına gelindiğinde artık bu borçların ödenemeyeceği bizzat devlet tarafından açıklanmıştır. Uzun görüşmelerden sonra 1882'de borç veren devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda) temsilcilerinden oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Düyun-ı Umumiye'nin İdare Meclisi; alacaklı devletler, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerinin temsilcilerinden oluşuyordu. Bu borçların ödenmesi için de imparatorluğun gelirlerinin yaklaşık yüzde 20'sinin yönetim ve tahsili

bütünüyle bu idareye verilmiştir. 1928 yılında feshedilen Düyun-ı Umumiye İdaresi, kendisine tahsis edilen kaynakları yönetmek ve ülkenin dış borçlarını ödemek için yaptığı uygulamalarla ülkenin sadece malî yönden değil; ulaşım, haberleşme, ziraat, balıkçılık ve dolayısıyla sosyal hayatının büyük kısmında büyük tesirler yaratmıştır.

Çalışmamızda Aleksander Israel Helphand (Parvus)'ın bu konuları tespiti, değerlendirmeleri ve tavsiyelerini değişik gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarından faydalanarak değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamız toplam üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, Aleksander Israel Helphand (Parvus)'ın kısa hayatı; İkinci Bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve iktisadî durumu, Düyun-ı Umumiye İdaresi, dış borçlar ve inhisarların mevcut yapısı ve değerlendirilmesi; Üçüncü Bölümde ise Aleksander Israel Helphand (Parvus)'ın Osmanlı Devleti'nin yaşadığı malî sosyal sorunlardan kurtulabilmesi için neler yapması gerektiği yönündeki tavsiyelerine yer verilmiştir.

Çalışmamızın Ekler bölümünde 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) tarihli *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde çıkan Parvus'la yapılan bir söyleşi, Osmanlı Hariciyesi belgelerinde Parvus'un Bulgaristan'da katıldığı bir toplantının değerlendirilmesi ve Parvus'un hayatını ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümüne kaynaklık eden Winfried B. Scharlau ve Zbynek A. Zeman tarafından hazırlanan *Devrim Taciri* adlı eserdeki dipnotlardan derlediğimiz, Parvus'un kaleme aldığı yazıların isimlerini bibliyografya usüllerine bağlı kalmadan ve bibliyografya kısmından ayrı tutarak buraya almayı uygun bulduk.

Parvus'un hayatı ve politik yönüyle ilgili Türkçe kaynak hemen hemen hiç bulunmaması ve mevcut olan yabancı kaynakları da değerlendirememiş olmamızı, çalışmamızın eksik kalan bir yönü olarak belirtmek isterim. Bu eksikliği bir noktaya kadar giderebilmek, onun yayıncılık hayatına dair bir takım ipuçları vermek ve konuyla ilgilenenler açısından bir kolaylık olması amacıyla Parvus'un kaleme aldığı kitapların ve muhtelif dergi ve gazetelerde çıkan yazılarının isimlerini çalışmamızın sonuna bibliyografyadan ayrı ve bibliyografya kurallarına bağlı kalmadan ek olarak koymayı uygun bulduk. Konuyla ilgili ülkemizde yapılan ilk çalışma olması dolayısıyla bu çalışmamızın Parvus hakkında yapılacak çalışmalara bir giriş olarak değerlendirilmesini umut ediyoruz.

1. BÖLÜM

ALEKSANDER HELPHAND'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

27 Ağustos 1867 de, Yahudi bir küçük-burjuva ailesinin oğlu olan Aleksander Helphand, bu gün Macaristan'ın kuzeyinde bulunan Beresina kentinde dünyaya geldi. Daha sonra ailesi büyük bir ticaret merkezi olan Odessa'ya taşındı. 1885 yılında meslek öğrenmek ve işçilerin mantalitesini tanımak amacıyla Odessa'nın demirci ve tesviyeci atölyelerini dolaştı. 1886'da İsviçre'ye yaptığı seyahatinde politik kuşkularını çözmek için Aleksander Herzen'den beri yazılan bütün illegal yayınları inceledi. 1883'te Karl Marx'ın ölüm yılında Emeğin Kurtuluşu Grubu'nca Çarlığın tarım reformlarıyla ülkeyi düzlüğe çıkarabileceğine inanılmıyordu. Rusya'da devrimin ancak sanayileşme ve kapitalizm üzerinden gerçekleşebileceği, devrimi gerçekleştirecek kesimin, sermaye tarafından yaratılan proletarya olduğu ve köylülerin de proletaryanın inisiyatifiyle kurtulabileceği savunuluyordu¹.

Helphand, bu gurubun düşüncelerini akla yatkın buldu ve gruba üye oldu. 1886 yılı sonlarında İsviçre'den Rusya'ya geri döndü. 1887 yazında üniversiteye kaydolmak için İsviçre'ye gitti. Helphand 1888'de Basel Üniversitesi'ne kaydoldu. Ekonomi, politik, fizik ve mineraloji öğrenimi görmeye başladı. Burada ekonomi politik dersleri veren Karl Bücher'den etkilendi. Sosyalist literatürü ayrıntılı bir biçimde inceledi².

1890-1891 döneminde Karl Bücher'in de teşvikiyle başladığı iş bölümü sorunu üzerine doktora teziyle Marksizm'i bilimsel olarak inceledi³.

Helphand'ın, Zürih Üniversitesi'nde ders verdiği sıralarda beraber olduğu gerek Rus-Polonya gerekse Alman işçi hareketi üzerinde etkili olacak isimlerden

¹ Winfried B. Scharlau, Zbynek A. Zeman, **Devrim Taciri**, Çev: Süheyla Kaya, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s.26

² Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s 29

³ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.31

Karski kod ismini kullanan Dr. Julian Marhelevski ve Rosa Luxsenburg onun hayatında önemli bir yer tutacaktır⁴.

1891 yazında Almanya'ya gitmiş Stuttgart'ta yerel örgütün ileri gelenlerinden Karl Kautsky ve Clara Zetkin ile tanıştı. *Die Neue Zeit* gazetesinde I.H. veya Ignatieff imzasıyla yazılar yazmaya başladı. Aynı yılın sonlarında Berlin'e gitti. Burada Sosyalist partinin merkez yayın organı olan *Vorwaerts* ve bir grup genç radikalın çıkardığı *Berliner Volkstribüne* gazetelerinde yazılar yazmaya başladı⁵.

Aralık 1892'de Alman Partisi Cenevre'deki Georgi Plehanov ile resmi temas kurdu. Yazıları dikkat çekici bulunan Helphand Prusya polisinin dikkatinden de kaçmamış ve "rahatsız edici yabancı" olarak 1893 yılı başlarında Berlin'den çıkarıldı. İki yıl Dresden, Leipzig ve Stuttgart arasında dolaştı. Bu yıllarda *Saechsische Arbeiterzeitung*'da sorumlu müdür olarak bulundu hem de yazılar yazdı.

1902'de Münih'te kurduğu yayınevinde Rus edebiyatçı Maksim Gorki'nin eserlerinin yayınlanması anlaşmasını yapmak üzere Rusya'ya kaçak bir yolculuk yaptı.

1905 devriminde Rusya'ya geldi ve burada devrimin başarısızlığa uğraması üzerine 3 Nisan 1906'da tutuklanarak Sibirya'ya sürgün edildi. 4 Eylül 1906'da firar ederek Almanya'ya geçti. 1910'a kadar Almanya'nın değişik kentlerinde dolaştı⁶.

Almanya'da bulunduğu dönemde sosyal demokratlarla sıkı ilişkileri olan Parvus, onlara yaptığı kuramsal katkılara rağmen Alman Marksistler tarafından ciddi eleştirilere muhatap olmuştur. Zira ona göre sosyalist devrim işçi sınıfının savaşıyla değil, büyük emperyalist devletler arasında çıkacak büyük bir dünya savaşı sonucunda gerçekleşecekti⁷.

⁴ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.36

⁵ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.39

⁶ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.135

⁷ Ömer Karaoğlu, "Türk Yurdu'nda İlginç Bir Misafir: Parvus Efendi ve Osmanlı İktisat-Maliyesi", **TDAD**, S.187, Ağustos 2010, s.107.

1910 yazında Avusturya'ya taşındı. 1910 Kasım ayı başlarında İstanbul'a geldi. İstanbul'da kayıtlara geçen ilk icraatı ücretlerinin azlığı bahanesiyle İstanbul limanı işçilerinin grevini organize etti⁸.

Türkiye'de bulunduğu yıllarda vagon, demir, kömür ticareti ve savaş yıllarında ise silah ticareti ve spekülatif girişimler üzerinden ciddi bir servet elde etmiştir⁹.

Ocak 1915'te İstanbul'dan ayrıldı. Sofya ve Viyana üzerinden Almanya'ya geçti. 1915 Mart ayı ortalarında artık o Rusya'nın devrimcileştirilmesi konusunda Almanya'nın en yetkili kişisi olmuştu. Mayıs 1915'te İsviçre'de görüştüğü Lenin, bu görüşmede onu Alman şövenistliği yapmakla suçlamış, kendisinden uzak durmasını ve bir daha görüşmek istemediğini belirterek toplantıyı bitirmiştir¹⁰.

Haziran 1915'te Danimarka'ya gitti. Burada Rus ve Polonyalı mültecilerle görüştü. Burada bulunduğu süre içinde Rusya'daki devrimle alakalı olarak zaman zaman Almanya dışişleri yetkilileriyle görüştü. Alman dışişleri ile sürekli ilişki içinde oldu. Bu ilişkisi sayesinde Lenin ve Zinovyev'i İsviçre'den gözlice Almanya'ya ve buradan da Rusya'ya gitmelerini sağlamıştır¹¹ Burada gösterişli bir hayat yaşadı. Rus devrim liderlerinin İsviçre'den gizlice Rusya'ya gitmeleri için Almanya'nın desteğini sağladı. İhtilal gerçekleşikten sonra Bolşeviklere ciddi eleştiriler getirdi. Politik yaşamında sürekli devrim fikrini savundu. 11 Şubat 1920'de İsviçre'deki oturma izni uzatılmadığından Berlin'e geldi. 12 Aralık 1924'te geçirdiği felç sonucu öldü.¹²

1.2. Sosyalizm'e Dair Görüşleri

Proletaryanın yararına olacak şekilde bir dünya pazarının gerekliliğine inanıyordu. İktidarı ele geçirmek için; devrim-evrim, hedef-hareket ve gündelik hayatla savaşa hazırlık arasındaki uyumdan yanaydı. Kurulu düzene genel manada

⁸ "Ücretlerinin artırılması isteğiyle grev yapan İstanbul Limanı kömür hamalları...", **BOA.DH.EUM.KADL**, Belge no:3/44

⁹ Ömer Karaoğlu, **a.g.e.** s.107.

¹⁰ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.228

¹¹ Ömer Karaoğlu, **a.g.e.** s.107.

¹² Süleyman Hayri Bolay, "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.549,550.

bir muhalefeti, son hedef olan devrimi tehlikeye düşürmemesi halinde her türlü işbirliği yapmanın kabul edilebilir olduğunu savunuyordu. Rusya'da devrimin gerçekleştirilebilmesi için burjuvaziyle geçici ortak bir muhalefet geliştirilmesini savundu. Rusya'da kapitalizmin gelişmesini tarihi bir zorunluluk olarak değerlendirdi¹³.

Gerek Menşevikler ve gerekse Bolşeviklerin tepkisine yol açan aşırı ve cesur yorumları; onun bu mücadele içinde belli bir yerde kalmasına engel oldu. Servetsiz ihtilâl yapılamayacağını savunduğundan Lenin ve arkadaşlarından ayrıldı. Değişik dönemlerde her iki tarafın da eleştirilerinden kurtulamadı. O hem sosyalist, hem kapitalist, hem oportünist, hem de yıkmak istediği sistemin zaaflarından faydalanmaktan hiçbir sakınca görmeyen tutkulu bir ticaret adamıydı¹⁴.

1.3. Kişiliği ve Ticarî Girişimleri

Parvus için insanî bağlar, yarar sağladığı ölçüde ve yine yarar sağladığı sürece değerli görülmuş, önemsenen her zaman başarı olmuştur¹⁵.

Evlilik kurumunu "*haydut yuvası*" olarak görmüş, hayatında ailevi konular her zaman politikanın gerisinde kalmıştır. Hayatının her döneminde birinci meselesi politik mücadelesi olmuştur¹⁶.

Hayatının her döneminde birinci önceliği politik mücadelesine ayıran Parvus'un, aynı zamanda iyi bir ticarî deha olduğunu da inkar edemeyiz. Yazdığı yazılarla kazandığı para gençlik yıllarında geçimini sağlamış; ilerleyen yıllarda kurduğu yayınevleri ve çıkardığı gazete ve dergiler politik mücadelesine katkı yaparken diğer yandan da bunlardan kazandığı parayla sosyalist mücadeleye maddî destekte bulunmuştur.

¹³ "*Proletaryanın, politik mücadeleyi yürütürken genel siyasal yaşamın dışında durmaması gerektiğini defalarca yazdım. Tersine köşe bucak her yere gitmeli ve sınıf çıkarları karşılığında yararlanmalıdır; fakat pratikte parlamenter muhalefet kolayca burjuva demokrasisine benzeyebilir*", Parvus'un P.B. Axelrod'a yazdığı 18 Ocak tarihli mektup: Sozial-Demokratiçeskoye Dvisheniye, v. Rossiye, s.109, Winfried, Zbynek, a.g.e. s.69

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken yayınları, İstanbul 1979, s.368

¹⁵ Winfried, Zbynek, a.g.e. s. 100.

¹⁶ "*Yakınlarıma fırsat bulduğumda, fırsat bulduğum sürece baktım, ancak maddi kaygıların ve aileyi gözetme duygusunun düşünsel çalışmalarımı ve politik faaliyetimi sınırlamasına izin vermedim, gerektiğinde kendi hayatım ve yakınlarımla varlığı dahil her şeyi riske etmekten çekinmedim*", Parvus, Philister über mich, Glocke, S.1336'den naklen, Winfried, Zbynek, a.g.e, s. 103 vd.

1902'de Sivastopol'da Rusya'nın ilk proleter edebiyatçısı Maksim Gorki ile buluşan Parvus, yaptığı bir anlaşmayla Maksim Gorki'nin Avrupa'da basılacak eserlerinin telif haklarını devralmış, yapılan anlaşmaya göre yayınlardan elde edilen gelirin; %20'si yayınevine kalacak, kalan miktarın dörtte biri Maksim Gorki'ye, kalan dörtte üçü ise Rus sosyal demokrasininin parti kasasına bırakılacaktı¹⁷.

Fakat daha sonraki yıllarda Parvus'un ne Maksim Gorki'nin ne de partinin hissesini ödemediği anlaşılacak, bu da Parvus'un mücadele içindeki yerini sarsacaktır.

Türkiye ve Balkanlardaki gelişmeleri takip eden Parvus, hem 1908'de iktidara gelen Jön-Türk rejimini incelemek, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi ve rejimin ıslahı noktasında neler yapılabileceğini yerinde görmek istiyordu. Kendisi açısından bu bölgeye gitmesi için diğer bir sebep de yeni iş imkânları ve zengin olma hayali idi. Kapitülasyonlar ve karışık hukukî sözleşmelerle Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti'ni kendilerine bağlamışlardı. Bu anlaşmalar Parvus için istifade edilebilecek bir ortam da sunuyordu. Nitekim Parvus, Kasım 1910'da İstanbul'a gelmiştir. İttihat ve Terakki liderleri onu büyük bir kabulle karşılamışlar ve ona yarı resmi bir malî danışmanlık vermişlerdir. Burada bir yandan *Türk Yurdu* dergisinde ekonomik-sosyal içerikli yazılar yazmaya başlamış, bir yandan da ticarî işlere girişmiştir.

Parvus, İstanbul'da bulunduğu sürede dönemin siyasî ve iktidar çevrelerine sağladığı yakınlıktan dolayı işlerini büyütmüş; bir devletin koruması altında olmanın ayrıcalığını yaşamıştır. Nüfuz ve güç sahibi olunca hedefe daha kolay varılabileceğini görmüştür. Böyle bir durumda para kazanmak bir yana başka alanlarda da etkin olunabileceğini, gücün para demek olduğunu buradaki deneyimlerinden anlamıştır. Odesa'dan tahıl, Almanya'dan makine getirmiş, odun ve demir ticareti yapmıştır¹⁸.

¹⁷ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s. 99.

¹⁸ Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s. 176.

Almanya'dan getirdiği silah ve cephaneyi Türk ordusuna satmış ve bu ticareten büyük paralar kazanmıştır¹⁹.

İstanbul'da bulunduğu sıralarda politik hayatıyla ticaret iç içe geçmişti. İstanbul'un tahıl ihtiyacının karşılanması için demiryollarının inşasında büyük bir gayret sarf etmiş, Anadolu ve Bulgaristan'dan İstanbul'a tahıl getirmiş, Almanya ve Avusturya'dan değirmen endüstrisi için yedek parça, odun ve demiryolu malzemesi getirmiştir. İstanbul'dan sonra gittiği Bulgaristan'da da benzer şekilde işler yapmış ve Almanya'ya döndüğünde ise hatırı sayılır bir iş adamı konumuna gelmiştir²⁰.

Parvus'un İstanbul'da bulunduğu yıllarda ticari girişimleri büyük bir gelişme göstermiştir. Bunda en büyük etken Türkiye'deki politik çevrelerle kurduğu yakın ilişkiler önemli olmuştur. *"Ancak Parvus'un koruyucuları –hatta ortakları- politik iktidar çevrelerinden kimlerdi? Enver Paşa'mı? Talat Paşa'mı, daha sonra maliye bakanı olan Cavit Bey mi bunu kimse bilmiyor, zaten bu bilginin herhangi bir önemi de yok. Önemli olan Parvus'un iktidarın güçlü isimleriyle kurduğu yakın ilişkilerden yararlanmış olmasıydı. Bir devletin koruması altında bulunma ayrıcalığının tadını almış, nüfuz ve güç sahibi olunca, hedeflerin daha kolay gerçekleştirildiğini görmüştü. Doğru: O sadece yarı resmi bir danışmandı, başrol oyuncularına sufle vermekten başka bir işlevi yoktu. Ama eski durumuyla karşılaştırıldığında her şey çok farklıydı. Eskiden, bir ajitatör, bir muhalif, herkesi ürküten bir devlet düşmanıyken, artık iktidar sahiplerine telkinlerde bulunan bir danışman, gücün kokusunu alan bir pragmatist ve oportünist olmuştu"*²¹.

Parvus'un bir başka büyük ticarî girişimi de; 1915-1916 yıllarında Danimarka'da bulunduğu sırada baş gösteren kömür sıkıntısı üzerine Danimarkalı sendikaların Kopenhag'da *"Arbejderens Faellesorganisations Braendsel fortinin A/S"* adıyla kurdukları kömür şirketinin kurulmasında rol almış, politik arenada hoş karşılanmayacağını düşündüğünden bu şirkete ortak olmadıysa da şirketin, Almanya'dan Danimarka'ya getireceği kömürün nakliyesini yapmak üzere

¹⁹ *"Bugün Akdeniz'den gelip Dersa'âdet'e müteveccihen hareket eden Deutsche Levant Line Kumpanyası'nın Parvus nâm Alman tüccar vapurunun Devlet-i Aliyye nâmına Dersa'âdet'e çıkarılmak üzere Hamburg'dan tahmil edilmiş dört yüz otuz dokuz sandık seri ateşli top bulunduğu kaptanın ifâdesi üzerine arz-ı ma'lûmât olunur"* BOA.Y.PRK.ASK. Belge no: 253/45.

²⁰ Winfried, Zbynek, a.g.e. s. 184.

²¹ Winfried, Zbynek, a.g.e. s.177

"Kobenhavns Befragtnings-og Transport-Kompagniet" adıyla bir nakliye şirketi kurmuş ve Almanya'dan Danimarka'ya getirilecek kömürün nakliyesini üstlenmiştir. Aynı zamanda Danimarka'dan kömür karşılığı olarak Almanya'ya gönderilen gıda maddesi ve canlı atların da nakliyesini Parvus'un şirketi yapmıştır²².

Böylesine büyük ticarî işlere girişerek büyük bir servet yapan bir yandan da siyasî çalışmaların içinde yer alan Parvus; hazırlanmasında büyük emek sarf ettiği Rus devriminin pratiğinden uzak kalmıştır²³.

²² Winfried, Zbynek, **a.g.e.** s.300 vd.

²³ Muammer Sencer, **Parvus Efendi**, May Yayınları, İstanbul 1977, s.14.

2. BÖLÜM

OSMANLI'DA MALİ ve SOSYAL BUNALIMA DOĞRU

2.1. Siyasî Gelişmeler

Şüphesiz Osmanlı Devleti kendisini XIX. yüzyılın sonunda birden bire malî ve sosyal bir bunalımın içinde bulmuş değildir. Gelinen nokta esas itibariyle XVI. yüzyıldan itibaren başlayarak, kendi içinde bu çözülmeyi hazırlayan olaylar ve yine birbirini doğuran sebep ve sonuçlar barındıran uzunca bir sürecin sonunda gelinen noktadır. Bu sürece kısaca şu şekilde göz atabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyılın başlarından itibaren iç dış birçok siyasî ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan en önemlisi ve belki siyasal ve sosyal yönden büyük önem arz eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır. Bu isyanla devlet kendi valisine karşı otoritesini muhafaza için yabancı devletlerin yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. Bu soruna müdahil olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın etkisiyle de 3 Kasım 1839'da Tanzimat'ı ilan etmek zorunda kalmıştır. Tanzimatla Müslüman ve gayrimüslim unsurların kanun önünde eşit hale getirilmesi, Müslüman unsur tarafından hoş karşılanmamış ve devlete olan eski bakışlarını olumsuz yönde etkilemiştir. 1853-1856 Osmanlı Rus Savaşı ve ardından yapılan Paris Kongresi ve Antlaşması ile Osmanlı iç işlerine yabancı müdahalesinin önü açılmış, hatta bunun en aza indirilmesi için kongre devam ederken 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanıyla vergilerin eşit toplanması; askerlik görevine ve bütün okullara herkesin alınması, yabancıların da ülke içinde mülk sahibi olabilmesi gibi yenilikler getirilmiştir. Yine bu savaşın sonunda devlet ilk defa dış borç alma yoluna gitmiş ve aldığı bu borca Mısır'dan alınan vergi teminat olarak gösterilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yapılan 3 Mart 1878 tarihli Ayastafenos Anlaşması ve 13 Haziran 1878 tarihinde yapılan Berlin Kongresi ve Antlaşması ile Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiş, gerek Balkanlarda gerekse Doğu Anadolu'da büyük topraklar kaybetmiştir. Savaşlar ve bu savaşların ardından

ödenmek zorunda kalınan savaş tazminatları zaten iyi durumda olmayan Osmanlı maliyesini daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu durum, endişeye düşen alacaklıları harekete geçirmiş ve Berlin Kongresi'nde borçların ödenmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne uluslararası bir komisyon kurması tavsiye edilmiştir. Osmanlı devleti bu öneriyi reddetmişse de Osmanlı borçları bundan böyle uluslararası bir kongrede gündeme getirilmiş oluyordu. Berlin Kongresi'nde dile getirilen borçlar konusu kısa süre içinde siyasî bir mahiyet kazanmış ve siyasî bir baskı konusu haline gelmiştir. Osmanlı Devleti bu baskılardan kurtulmak amacıyla 23 Ekim 1880'de borçların ödenmesi konusunu görüşmek üzere alacaklıların temsilcilerini İstanbul'a davet etmiştir. Eylül 1881 de Server Paşa başkanlığındaki komisyon görüşmelere başlamış ve sonunda anlaşma sağlanmıştır. Hükümet bu anlaşmayı bir "Kararname" halinde 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299)'da yayınlamıştır. İçten ve dıştan büyük bir tazyik altında kalan Sultan II. Abdülhamit 13 Temmuz 1908 günü, 1878'de yürürlükten kaldırdığı anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı, Ayan Meclisi ve Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını kabul ederek bunu 24 Temmuz 1908'de halka duyurmuştur. Böylece II. Meşrutiyet ilan edilmiş oluyordu. 1911-1912 Trablusgarp savaşı; ardından 1912-1913 Balkan savaşlarının ardından Osmanlı Devleti siyasî, askerî, malî ve ekonomik alanlarda çeşitli sorunlar ve bunların doğurduğu bunalımlarla uğraşmak zorunda kalmış ve 12 Kasım 1914'de de resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir¹.

2.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Malî ve Sosyal

Durumu

Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatını 1500-1800 yılları arasında klasik olarak üretim ve tüketimin sabit tutulduğu, mal arzını yüksek tutmak için ihracatı engelleyen ithalatı kolaylaştıran *provizyonizm*, devlet gelirlerinin mümkün olduğu kadar artırılması, yakalanan seviyenin altına düşmesine engel olunması *fiskalizm* ve son olarak bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisinin bozulmadan devamını sağlayarak

¹ Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1985, s.160 vd.

mevcut yapının sürdürülebilir olmasına çalışmak yani *gelenekçilik* ilkeleri belirleyici olmuştur².

Batının dinamik ve sürekli gelişen ticaret, ekonomi ve teknolojisi karşısında Osmanlı ticaret ve ekonomik anlayışı durağan kalmış ve o zamana kadar iyi işleyen ve yeterli sayılan Osmanlı ticarî hayatı ve ekonomik düzeni bozulmaya başlamıştır. Nihayet bu bozulma XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha belirgin bir hale gelmiştir.

Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren genel anlamıyla Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik, ticarî ve sosyal olarak Avrupa devletlerinin dolaylı-dolaysız etkisi altında ve onların kontrolünde olduğu söylenebilir. Coğrafi durumu ve ekonomik zenginliği dolayısıyla Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ve sermayesinin ilgi odağı olmuş; Avrupa ile ilişkiler; İngiltere'nin Hindistan'a giden ticaret yollarını kontrolünde tutma çabası, Rusya'nın sıcak sulara açılma Asya ve Kafkaslara inme ve Akdeniz'e açılma düşüncesi; birliğini sağlamış olan Almanya'nın, İngiltere ve Fransa'yı örnek alarak doğuda sömürge arayışlarının hakim olduğu bir ortamda cereyan etmiştir.

2.2.1. Ticaret ve Ekonomi

Osmanlı Devleti bu yüzyılda siyasî bakımdan olduğu kadar ekonomik bakımdan da geri kalmış bir durumdadır. Temel sanayi oluşturulmadığı gibi mevcut ve iyi denebilecek durumda olan dokuma sanayi bile ülke ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretim kapasitesinden yoksundu. Üretim büyük ölçüde tarıma dayalı ve son derece düşüktü. Öyle ki İstanbul gibi büyük şehirlerin çoğu ithal buğdayla besleniyordu³.

Osmanlı Devleti için modern anlamda bir endüstriye sahip olduğunu iddia etmek çok zordur. Sanayinin temel şartlarından biri olan hammadde gerektiği gibi işletilemediğinden ülkenin sahip olduğu hammaddelere el vurulmamıştır. Pamuk, tahıl ve hayvancılıkla uğraşanlar; yıl içinde binbir zorlukla çalışarak elde ettikleri

² Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s.82, vd.

³ İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF, 100. Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981, s. 35.

ürünleri Avrupalılara ucuz fiyatla satıyor ve bu satılan ürünleri mamul mal olarak sattıkları fiyatın on katı bir fiyatla satın alıyordu⁴.

Tanzimatla birlikte başlayan liberal politikalarla şartları iyiden iyiye ağırlaşan Osmanlı esnafı, özellikle sınaî üretim yapanlar, üretim maliyetlerinin yüksekliği ve yeni tüketim alışkanlıklarından dolayı tüketicilerin taleplerini karşılayacak şekilde üretim yapamamıştır. Artan ithalat ile de şartlar iyiden iyiye ağırlaşmıştır⁵.

Tanzimat yönetimi ülke kaynakları üzerinde sağladığı kontrol gücünü; "iktisadî gelişme" düşüncesine uygun olarak imkânlarının büyük kısmını devlet fabrikaları için ayırmıştır. Devlet fabrikaları kurmaktaki amaç; askerî ihtiyaçların hem yurtiçinden üretilmesi, böylece bu ürünler için yurt dışına gidecek paranın yurt içinde kalması, hem de ülkenin sanayileşmesine katkı sağlamaktır. Kurulan bu fabrikalar; ürettiklerinin devlet tarafından satın alınması ve yine bu fabrikalara getirilen makine, araç gereç ve hammaddenin gümrükten muaf tutulması suretiyle desteklenmiştir. Küçük sanayii canlandırmak için "*Islah-ı Sanayi Komisyonu*" kurulmuştur. 1864'te çalışmalarına başlayan bu komisyon sayesinde esnaf ve zanaatkarların sermayelerini bir araya getirerek şirketleşmeleri, düzenli ve kaliteli üretim yapmaları sağlanmıştır⁶.

Tanzimat'ın ardından Osmanlıların ortaçağa özgü esnaf ve tüccar teşkilatı, Avrupa sermayesi ve büyük imalat sanayisinin hücum ve istilası karşısında çökmüş; toplum eşraf, memur ve köylüden oluşan kusurlu ve sakat bir hale gelmiştir⁷.

1840-1860 döneminde devletin ihtiyacı olan malları üretmek ve satın almak şeklinde uyguladığı devletçi sanayi politikası ile ülkeye batılı manada bir takım fabrikalar kazandırıldı ise de bunların birçoğu işletilememiş, bir kısmı deprem yangın vs. sebeplerle yok olmuş, bir kısmında da yeterli bilgi, deneyim ve insan kaynağı yokluğu ve bir takım iç ve dış gelişmeler yüzünden beklenen sonuç hasıl olmamıştır⁸.

⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII , TTK, Ankara 1988, s. 451.

⁵ Mehmet Genç, **a.g.e**, s.305

⁶ Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, 1992, s. 35 vd.

⁷ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 33.

⁸ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, 1988, s. 126.

Devlet yapısı içinde imparatorluğun endüstri ile meşgul olan bir teşkilatı bulunmuyordu. Sadece devlet eliyle kurulmuş olan bazı endüstri dallarının varlığından söz edilebilir. Bunlar da devletin kontrolü altında emekleme sürecindeydiler. Bu şekilde; savaş endüstrisi ve imalatı, askerî gereçler endüstrisi (levazımât-ı askerîye) ve padişahın özel hazinesine bağlı Hazine-i Hassa ve tersaneden oluşan endüstri kollarının varlığını görmekteyiz. Bu endüstri kollarının ürettiği ürünlerin tek alıcısı devletti ve sadece askerî alanda tüketilmekteydi⁹.

Sanayi ve ticaretin hemen hemen tamamı gayrimüslimlerin elindedir. Çok basit giyim eşyaları bile Avrupa'dan getiriliyordu. Ticaret genel olarak Avrupa'nın mamul mallarının getirilip ülke içinden satılmasından ibaretti. Okullarda ticaret ve ziraate dair eğitim yapılmıyordu. Rumeli ve Ege'deki bütün üreticiler yabancı komisyoncular için çalışır hale gelmişti¹⁰.

Ülke üretiminde büyük payı olan büyük eyaletler, imparatorluktan ayrılmıştı. Transit ticaret yeni yeni ticarî yolların keşfedilmesiyle önemini kaybetmiştir. Yabancı sermaye yüksek faizlerle ülkeyi esaret altına almıştır. Bunca olumsuz şartlar altında yaşamaya çalışan halk kötümser bir duruma düşmüş ve ülke yaşanmaz bir hale gelmiştir. Birbiri ardına yaşanan savaşlar, yenilgiler ve toprak kayıplarının halkta meydana getirdiği moral bozukluğu ve ümitsizlik, genel manada Türk halkının ticarete eskiden beri zaten az olan ilgisini bütünüyle bitirmiştir. Öte yandan ticaretten çok, insanların devlet kapısında bir iş edinme düşüncesi de genel anlamıyla Osmanlı Türk toplumunda ticaretin gelişmemesinde etken olarak zikredilebilir¹¹.

⁹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** C.VIII, s. 453.

¹⁰ Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırçan, **Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri**, Haz. Başak Ocak, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 44.

¹¹ "... Analarımızın kucagında iken sanat ve ticaretin gayri bir hisle büyüyen biz Osmanlı Müslüman çocukları beşiklerimizde işittiğimiz ninniler bile "paşa olacaksın evlâdım", "zâbit olacaksın yavrurum" terennümatıyla nihâyet bulmuyor mu?

Bütün muhitimiz memuriyet ve askerlik fikir ve hisleriyle meşbû değil midir? Mekteplerdeki tâlî ve âlî derecât-ı tahsiliyemiz yine devlet memuriyetine hazırlanmak gâyesini takip etmiyor mu? Bütün emellerimiz, gâyelerimiz ya parlak üniformalı bir zâbit yetişmek, hayat-ı hakk-ı tekaüdü temin edebilecek resmî bir memuriyet istihsal etmek değil midir? Ailelerimiz içinde sanatkârlara, tacirlere hüsn-i nazarla bakılıyor mu?

Kaç zengin aile, kızlarını tacirlere veriyor? Acaba kaç aile çocuğunu bir sanata sokuyor?

Kırım savaşının ardından yabancı malî kurum, endüstri ve ticaret firmaları Osmanlı imparatorluğunun içinde yerleşmeye başlamıştır. Bunların müstemlekeci bir anlayışla servet ve insan kaynağı istismarları, devlet borç batağında iken mahalli endüstrisi ve iç ticaret de yabancıların eline geçmiştir. Türkler yabancılara hammadde yetiştirmek, onların sermayesine bekçilik etmek ve bunun karşılığında aldıkları parayla da onların sanayi ürünlerini satın alan müşterileri haline gelmiştir. Dış ticaret açığı Tanzimat'tan beri kronikleşmiş ve bu yüzden hayatî yatırımlar bile yabancı sermayeye muhtaç hale gelmiştir¹².

Osmanlı Devleti'nde bayındırlık ve ulaşım alanında da durum pek iç açıcı değildi. Bayındırlık Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın 1880 yılında konuyla ilgili olarak sadrıazama sunduğu bir raporda durum řu şekilde anlatılmıştır:

"Hükümetin yollar, şimendiferler, nehirlerin ve sahillerin ıslâhı, bataklıkların kurutulması gibi en lüzumlu teşebbüslere girişmek enerjisini göstermemiş olduğunu inkâr etmeye yer yoktur. Böylece memleketin geniş kaynakları kullanılmaz halde kalmıştır. Halbuki toprakları daha az elverişli olan birçok hükümetler milli servetlerini değerlendirmek için hiç bir şey ihmal etmemişlerdir. Akarsularımız, endüstri ihtiyaçları ve sulama kanalları için hareket ettirici kuvvet vazifesini görecektir yerde boş yere denize dökülmektedir. Limanlarımız günden güne dolmaktadır. Çok azında rıhtım, depo ve ticarete lüzumlu tesisler mevcuttur. Kurutulması düşünülen bataklıklar şehirlerimizin kapısına kadar uzanmaktadır. Mahalli endüstri, yerli iş adamı ve yeter derecede sermaye bulunmadığından madenlerimizde, ormanlarımızda ve topraklarımızda gömülü bulunan hazineleri meydana çıkarmak için onları yabancı sermayeye ve yabancı mühendislerle tevdi etmek lüzumu aşikârdır¹³".

XIX. yüzyılda sanayileşen batı ülkeleri; kendilerine sağlanan gümrük kolaylıklarıyla Osmanlının emeklemekte olan sanayisini iflasa sürüklemiş, modern

Ayda otuz-kırk lira kazanan bir tacir ayda beş lira maaşı olan bir memurdan daha aşağı tutulmuyor mu? İşte bütün hayat-ı milliye ve umumiyemizde ziraat, sınaat ve ticaret his ve fikirleri pek itibarsız, pek değersiz derecede bulunuyor", Tüccarzâde, a.g.e. s. 107.

¹² Enver Ziya Karal, a.g.e, C.VIII, s. 436.

¹³ Enver Ziya Karal, a.g.e, C.VIII, s. 460.

sanayi kurma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde bazı dallarda küçük zanaatın ve evlerde küçük ölçekte üretim tarzının egemen olduğu söylenebilir. Temel sanayi kurulamamış, dokuma endüstrisi ülke ihtiyaçları için yeterli üretim kapasitesine ulaşamamıştır. Yerli sanayi, ülkenin tarım ve maden zenginliklerini değerlendirmekten çok uzaktır. Doğal kaynaklardan sanayi kurulmadan istifade edilmesi mümkün değildir. Ülkenin uğradığı iktisadî çöküntü, bürokrasi ve orduyu modernleştirmek zorunluluğu karşısında içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Berlin Kongresi'nden sonra ağır darbe yiyen Osmanlı İmparatorluğu'nun, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın dış politikaları karşısında yaşama şansı iyiden iyiye tehlikeli bir hal almıştır¹⁴.

2.2.2. Tarım

Tarımda da durum ticarettenden farklı değildir. Osmanlı ülkesi esasen bir tarım ülkesi olmasına rağmen tarım gelirleri son derece düşüktür. Öyle ki İstanbul gibi büyük şehirler çoğunlukla ithal buğdayla besleniyordu¹⁵.

Tarımın gelişmesine en büyük engel; ulaşım imkânlarının sınırlı oluşu, topraktaki tasarruf güçlüğü, vergilerin ağırlığı, ziraat usullerinin iptidailiği, sermaye yokluğu ve devletin ziraata karşı ilgisizliğidir. Ziraî faaliyetler çok eski usullerle yapılmakta ve devletin bu konuda örnek olabilecek herhangi bir uygulaması yoktur. Balkan Harbi sonunda Rumeli'de büyük ve verimli ziraat topraklarının elde çıkışı, hem üretimi ve dolayısıyla buralarda toplanan devlet gelirlerinin düşmesini de beraberinde getirmiştir. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Bosna ve Karadağ'daki geniş tarım topraklarının elden çıkmasıyla hem ülkenin tarım üretimi hem de bu üretimden sağlanan vergi gelirleri büyük oranda düşmüştür¹⁶.

Ziraatın gelişmesi bir bakıma toprakla uğraşan insanların, yani köylülerin işlerinin başında kalmasıyla mümkündür. Köylü nüfus toplumun çoğunluğunu teşkil ediyordu. Fakat imparatorluğun daralan sınırlarına rağmen varlığını koruyabilmesi için büyük bir ordu bulundurmak ve onu harp ve isyan bölgelerine sevk etmesi bir zorunluluktur. Bu yüzden köyünden ve tarlasından çoğu zaman geri gelmemek üzere

¹⁴ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 24-25.

¹⁵ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁶ Tüccarzâde, **a.g.e.**, s. 43.

ayrılan erkeklerin yerini çocuklar ve kadınlar almıştır. Bu da doğal olarak tarımsal faaliyetlerdeki üretimi düşürmüştür. Ülke savunması köylünün sırtına yüklendiği gibi ülkenin sevk ve idaresi için toplanan vergiler de onun sırtına yüklenmiştir. Köylüler, aşar vergisinin tahsilinde mültezimler ve hükümet memurları tarafından soyulur hale gelmiştir. Yine aşar vergisinin zamanında toplanmaması yüzünden köylünün ürünü tarlalarda bekletilmek zorunda kalınmıştır. Bu vergiyi ödeyemeyen çiftçinin sapanı ve öküzü satılır olmuştur.. Hal böyle olunca aşar vergisi köylü için bir zulüm aleti haline gelmiş, köylü ürettiği ürünün ihtiyacından fazlasını satma imkânını bulamamıştır.. Fiyatların oluşması için borsaların olmaması, fiyatların tüccar ve komisyoncular tarafından tespit ediliyor olması köylünün büyük zararına yol açmıştır.. Aynı şekilde devlet ordu için almak durumunda olduğu gıdadan da bu komisyoncular yüzünden büyük zarara uğratılmıştır. Çiftçinin belini büken bir başka husus da sermaye yokluğu idi. Çiftçi çoğu zaman ihtiyacı için borçlanmak zorunda olmakla birlikte borçlanabileceği kurumlar yoktu. Hal böyle olunca ya tefecilerden yahut durumu iyi olan başka bir çiftçiden yüksek faizlerle borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu ağır faizler yüzünden topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda kalan çiftçiler, daha önce sahibi oldukları topraklarda ortak veya yardımcı olarak çalışmak zorunda kalmışlardır. Bunlara devlet adamlarının ziraata olan ilgisizliğini de belirtmek gerekir¹⁷.

Ülke genelinde büyük miktarda ziraata son derece elverişli fakat işletilmemiş arazi ve işleyebilecek kadar çok nüfus olduğu halde uzun süren savaşlar ve bunların ardından yaşanan başarısızlıklar aynı zamanda zihinleri de bu manada etkilemiş ve büyük bir tembelliğin içine düşürmüştür¹⁸.

2.2.3. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye

Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan savaşlar, hemen hemen geneli Osmanlı Devleti aleyhine olacak şekilde yapılan siyasî ve ekonomik anlaşmalar, isyanlar ve kaybedilen topraklar ülkeyi maddi manada da zor duruma sokmuştur.

¹⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e**, C:VIII, s. 441 vd.

¹⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e**, C:VIII, s. 441 vd.

Osmanlı Devleti'nin acil ihtiyaçlarını gidermek ve sorunlarını çözmek için dışarıdan aldığı bu borçlar, zamanla problemin bizatihi kendisini oluşturmuştur. Dış borçlanmalar sonuç olarak iflası ve sermaye sahibi ülkelerin Osmanlı Devleti üzerindeki egemenliklerini perçinlemelerine neden olmuştur. Her ne gerekçeyle olursa olsun alınan bu borçlar devletin malî dengesini bozmuştur. Git gide artan borç yükü devletin gelirlerini eriten en önemli bir kalem haline gelmiştir¹⁹.

Dışarıdan alınan bu paralar; yeterli insan gücü, bilgi ve altyapının olmayışından dolayı yatırıma dönüştürülemedi, adeta ülke kaynaklarının yabancılara aktarılması için bir araç görevi görmüş ve bu durum her geçen gün artarak devam etmiştir²⁰.

Osmanlı devleti, malî durumunun bozulması üzerine ilk defa XVIII. yüzyılın sonlarında borçlanmayı düşünmüş, fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu mümkün olmamıştır. Ancak Kırım Savaşı'nın Osmanlı maliyesini daha da ağırlaştırması, dış borçlanmayı zaruri kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda müttefiki olan İngiltere ve Fransa da bunu desteklemişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Londra'da Palmer, Paris'te Gold Schmid kurumları ile 24 Ağustos 1854'te bir sözleşme yaparak 3 milyon İngiliz lirası borç almış ve bu borca karşılık olarak da Mısır vergisi gösterilmiştir. İkinci olarak İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kefaleti sağlanarak 1855 yılında Rotschild kurumu ile bir borç anlaşması yapıldı. Bu borca karşılık da İzmir ve Suriye gümrüklerinin gelirleri ile Mısır vergisinin birinci borçlanmadan arta kalan kısmı gösterilmiştir. Ayrıca bu yapılan sözleşme ile, alınacak paranın sadece savaş masraflarına karşılık kullanılması ve bunun kontrolü için de İngiltere ve Fransız hükümetlerinin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulması kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Kırım Savaşı ile birlikte tarihinde ilk defa yaptığı dış borçlanmayla yabancıların malî kontrolü dönemine girmiş oldu²¹.

1874 yılına gelindiğinde kartopuna benzeyen bir durum meydana gelmiştir. Avrupa'dan borç para alındıkça ülkedeki harcamalar da artmış, devlet borç

¹⁹ Muharrem Öztel, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2009, s. 227.

²⁰ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme" (1838-1918), **FÜSBD**, C.II, Elazığ, 2001, s. 313 vd.

²¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, C.VIII, s. 164.

vereceklerin peşine düşmüştür. Yönetimi tasarrufa zorlamak, cari harcamaları sınırlandırmak, vergiler üzerinden denetim kurmak, yönetimdeki savurganlığı ortadan kaldırmak yerine; artan iç borçların dış borçlara çevrilmesi, gelecek yılın vergileri teminat gösterilerek borç alınması yönetim tarafından daha kolay bir yol olarak görülmüştür²².

Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875'te yaptığı iç ve dış borç ödemelerini yarıya indirdiğini ilan etmiş, Rumi tarihle 28 Muharrem 1299'a rastladığından (20 Aralık 1881) "Muharrem Kararnamesi" olarak bilinen kararname ile de Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Kararnamenin esasları; Osmanlı Devleti'nin birikmiş dış borçlarının ana para ve faizlerinden indirim yapılması, faiz ve amortismanlarının ödenmesi için gelir kaynakları bulunması ve bu gelirlerin düzenli olarak toplayarak ödemeleri yapacak bir örgütün kurulmasıdır²³.

Düyun-ı Umumiye İdaresi, devletin dış borçlarını doğrudan doğruya kendisi toplamak ve borç karşılığı olarak gösterilen gelirleri yönetmek üzere aynı zamanda yabancı bir malî kontrol kurulu olarak kurulmuştur. Kurul üyeleri, İngiliz, Hollanda, Fransız, Alman, Avusturya ve İtalyalı alacakların temsilcileri iki tane Osmanlı alacaklıların temsilcilerinden olmak üzere yedi kişiden ibarettir²⁴.

Dış borçların ödenmesi amacıyla kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi ilerleyen yıllarda oluşturulan tuz, tütün, tömbeki, barut, meskûkat ve posta ve telgraf inhisarlarının (tekeller) da kontrol ve idaresini ele geçirmiştir²⁵.

1886'da Ereğli kömürleri bir başka Fransız şirketine, 1887'de boraks madenleri İngilizlere, 1892'de Balya-Karaaydın linyitleri yine başka bir yabancı şirkete, 1893'te manganez imtiyazı Kassandra şirketine verilmiştir²⁶.

Böylece Düyun-ı Umumiye İdaresi, başlangıçta sadece idaresine verilen vergileri toplayan bir idare iken, zamanla ülke içinde çeşitli sanayi ve ticarî girişimlerde bulunarak faaliyet sahasını genişletmiş, ülke çapında etkin bir malî ve

²² Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi "DüyunuUmumiye"**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979, s. 27.

²³ Aziz Yeniay, **Osmanlı Borçları Tarihi**, Ankara 1936, s. 60.

²⁴ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 328.

²⁵ Muharrem Öztel, **a.g.e.**, s.150-168.

²⁶ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.24.

hatta siyasî bir kuruluş haline gelmiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilen vergileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kıbrıs Adası vergisi: Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgal olunması üzerine İngiltere bu parayı ödememiş, 1855 senesinde yapılan borçlanmaya ek teminat olarak alıkoymuştur²⁷.

2. Tütün resmi: Muharrem Fermanı çıktığı zaman Türkiye'de Avrupa'daki manasıyla hakiki inhisar usulü yoktu. Evvelce üreticilerden bandrol usulü vasıtasıyla tütün vergisi alınmıyordu. Ülkede tütün imalî ve satışı serbestti. Hükümet ne fabrika açıp tütün imal ediyor ne de satıyordu. Hükümet ancak Düyun-ı Umumiye İdaresi başında bulunan Maliye Grubunun teşvik ve tesiri ile tütün vergisini koymaya razı olmuş ve böylece gerçek manada bir inhisar oluşturulmuştur. Tütün Rejisi adı altında bir hissedarlar şirketi kurulmuş, devlet bu şirketle otuz senelik bir sözleşme yapmıştır. Sözleşme gereği memlekette tütün imal ve satışı inhisarı Reji Şirketi'ne verilmiş, Reji'nin, temettüden hükümete hisse vermesi sağlanmıştır. Fakat 750.000 lira olarak tayin edilen bu hisselerin hükümete değil, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne verilmesi de şart koşulmuştur. Eğer bu hisse ödenip de hissedarların sermayesine %8 temettü ilâve olunduktan sonra fazla bir şey kalırsa, bu fazladan hükümet hazinesine de hisse verebilecekti. Bu durumda da hükümet bu fazlanın ancak %30'unu alacak, %35'i yine Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne ve kalan %35'de fevkalade temettü kabilinden Reji Şirketi'ne verilecekti. Daha sonra temettü miktarı artar, varidatın fazlası 500 bin lirayı geçecek olursa hükümetin temettü hissesi de Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Reji Şirketi temettüleri hesabına artacaktı.

Böylece borçlular, üç kat teminat aldıkları halde Hükümet üç yönden bağlanıyordu. Birincisi, tütün vergisi gelirleri, Maliye Nezareti'nden çıkarılarak Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçiyor. İkincisi, tütün imal ve satışına dair inhisar usulü getiriliyor. Üçüncüsü de inhisar bir hissedarlar şirketine veriliyordu. Bu şirketle yapılan sözleşmede, Düyun-ı Umumiye İdaresi, sözleşmeye iştirak ederek üçüncü bir taraf gibi hareket etmiştir. Tütün Rejisi; Viyana'da Krenditanstalt, Alman Bleichreder ve Osmanlı Bankası ve onunla birleşen alacaklıların ortak olarak

²⁷ Parvus, a.g.e, s.20.

kurduğu bir şirket olduğu halde sözleşme yapılırken hükümete karşı Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından temsil edilmişlerdir.

Şirketi oluşturan ortaklar, Düyun-ı Umumiye içinde etkili bir rol oynamışlardır. Bu haliyle Tütün Reji Şirketi Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kanından ve ruhundan bir parça gibiydi. Yalnız ismiyle değil kuruluş amacı ve nizamnamesi gereği Türkiye'nin resmî bir kurumu olması gereken Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Tütün Reji Şirketi'ne iştirak ederek Türkiye Hükümeti'ne karşı üçüncü malîye gruplarının vekili gibi bir pozisyon almıştır.

Hükümet, tütün rüsumu varidatını Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne vermek ve tütün inhisarı ihdas ederek devletin en mühim ve büyümeye çok müsait bir gelir kaynağından mahrum kalmıştır. Tütün Reji İmtiyazı, Türkiye'ye çok pahalıya mal olmuştur. Denilebilir ki eğer devlet eski bandrol usulünü muhafaza etmiş olsaydı, bütçe açığı hayli azalabilirdi²⁸.

3. Şarki Rumeli vergisi

4. Bulgar Prenslığı vergisi

5. Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan, Düyun-ı Umumiye'den kendilerine düşen kısmın Osmanlı Hükümeti'ne verdikleri miktar: Buralardan hiçbir şekilde para gelmemiş, Osmanlı hükümetinin bu konuda gösterdiği bütün gayretler boşa gitmiştir. Çünkü bu devletler Avrupa tarafından himaye edilmişlerdir²⁹.

6. Tuz varidatı

7. Damga pulu varidatı

8. Müskirat resmi hasılatı: Kadehle veya ölçü ile içki satan ecnebi veya Osmanlı perakendeciler dükkanlarının yıllık kirasının yüzde yirmi beşi miktarında vermekle yükümlü oldukları vergi Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır.

9. İpek öşrü hasılatı: Muharrem Kararnamesi ile Bursa, İzmit, Bandırma, Ayvalık, Edirne, Selanik, İzmit, Samsun ve Yozgat'ın ipek öşrü Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmiştir.

²⁸ Parvus, a.g.e, s. 22 vd.

²⁹ "Muharrem Kararnamesi çerçevesinde Düyun-ı Umumiye'den Balkan Devletlerine düşen hisseler..." BOA. HR.HMŞ.İŞO, Belge no:119/9

10. Balık resmi hasılatı

11. Ticaret muahedelerinin yeniden düzenlenmesi ve tarifelerin değişikliğinden gümrük resminden oluşacak gelir fazlası

Devlet borçların çevrilmesi amacıyla Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terk ettiği gelirden mahrum kaldığından bu gelirlerin tahsili ve benzeri hususlara olan ilgisini de azaltmıştır. Ancak kendisine doğrudan doğruya fayda getiren gelir kalemlerine önem vermiştir. Halbuki Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirleri artsa bile gelen paralar borçların ödenmesi için harcanıyor, böylece bu idarenin gelirlerinin artması devlete doğrudan doğruya bir fayda sağlamıyordu. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirlerinin artması halinde borçların ödenmesine de o kadar miktarda fazla para harcanıyordu. Bu durumda gelirlerinin artması devlete doğrudan doğruya bir fayda getirmiyordu. Çünkü Düyun-ı Umumiye İdaresinin topladığı gelirlerin 4/5'ü borçların faizlerine, 1/5'i de faiz dışı anaparanın itfasına harcanıyordu. Gelir ne kadar artarsa faizlerin ödenmesine de o kadar fazla para ayrılıyordu. Her ne kadar bu oranın 4/5'i aşmaması şart koşulmuşsa da bundan fazlası devlet hazinesine girmiyor yine borç ödemelerine gidiyordu. Devlet, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin fazla gelir tahsil etmemesi durumunda borç faizlerinden istifade ediyordu. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne belli miktarda gelir bırakılmış olduğundan devlet bundan sonrası için sorumlu değildi. Kendisine ayrılan gelirlerin, faiz ödemelerine yetip yetmemesi Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin sorunu idi. Düyun-ı Umumiye İdaresi ne kadar çok para toplarsa faiz ödemelerine de o kadar çok para ayırıyordu. Varidat ne kadar az olursa, faiz ödemelerine de o kadar az para tahsis olunuyordu. Aynı şekilde gümrük ve temettü gelirlerini arttırmak da devlet için fayda sağlamıyordu. Çünkü bu şekilde toplanacak gelirler tamamen Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kasasına gidiyordu. Hal böyle olunca gerek devlet gerekse Düyun-ı Umumiye İdaresi, birbirine yardım edecekleri yerde birbirine karşı iki taraf gibi idiler. Bu ise memleketin malî bakımdan ilerlemesine mani olmuştur. 1903 senesinde yapılan düzenlemeyle Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin topladığı toplam gelirden; borç, faiz ve sermaye ödemesine belli bir miktar tahsis olunmuş, bundan başka oluşacak fazlanın %75'i devlete %25'i

de yine borç ödemesinde kullanılmak üzere Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne verilmesi kuralı getirilmiştir³⁰.

12. Patent kanununun tatbikinin yaygınlaştırılması sonucu oluşacak gelir fazlası³¹.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni kurmaktan asıl amaç; alacaklıların hukukunun teminat altına alınması idi. Fakat bu idare, kurulduğunun ilk yıllarından itibaren borç verenlerin; Osmanlı Devleti üzerindeki malî baskılarını artırmak ve onun üzerinden malî nüfuz uygulayarak ticarî alanda ayrıcalıklar kazanmak için kullandıkları bir mekanizma haline gelmiştir. Osmanlı Devleti ise tam tersine siyasî ve malî yetkilerinden büyük fedakârlıklarda bulunmuştur³².

Devlet borçlarının çevrilmesi amacıyla Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terk ettiği gelirden mahrum kaldığından bu gelirlerin tahsili vb. hususlara olan ilgisini de azaltmıştır. Ancak kendisine doğrudan doğruya fayda getiren gelir kalemlerine önem vermiştir. Halbuki Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirleri artsa bile borçların ödenmesi için o kadar çok para harcıyor, idarenin gelirlerinin artması devlete doğrudan doğruya bir fayda sağlamıyordu. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması ile Osmanlı malîyesi düzelmemiş, devletin para sıkıntısı devam ettiği gibi yeni borçlanmalar da yapılmıştır³³.

³⁰ Parvus, a.g.e, s.25 vd.

³¹ A.du Velay, **Türkiye Mali Tarihi**, Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara 1978, s.299 vd.

³² Enver Ziya Karal, a.g.e, C.VIII, s. 429.

³³ Yapılan bu borçlanmalar;

"1. 1886 gümrük borçlanması adıyla yapılan borçlanma. Bu para Osmanlı Bankası'nın alacağına ve dalgalı borçların ifasına tahsis edilmiştir.

2. 1888'de Deutsche Bank Adına hareket eden Alfred Kaula ile mukavelesi imzalandığı için bu adamın adını taşıyan borçlanma.

3. 1890'da Osmaniye adını taşıyan borçlanma, Osmanlı Bankası'ndan yapıldı. Anadolu'nun bazı vilayetlerinin aşarı karşılık olarak gösterilmiştir. Bunun toplanması da Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne havale edilmiştir. Borçlanmanın bir kısmı iç borçların ifasına diğer bir kısmı da hükümetin emrine bırakıldı.

4. 1891'de 1877'de çıkarılmış olan Müdafaa-yı Milliye tahvillerini itfa için Osmanlı Hükümeti ile Paris'teki Londra ve Roçilt bankaları ve bir de Osmanlı Bankası'ndan oluşan konsorsiyumdan yapılan borçlanma. Mısır vergisi karşılık gösterilmiştir.

5. 1893'te Tömbeki adıyla yapılan bir borçlanma ki bir bankerler gurubu adına hareket eden Zogheb adlı biriyle akdedildi. Adından da anlaşılacağı üzere Tömbeki geliri karşılık gösterilmiştir.

6. 1894'de Osmanlı hükümeti ile Alman bankalarından bir kısmını temsil eden A. Kaula arasında yapılan bir borçlanma ki Osmanlı hükümetinin Şark Şimendiferleri Kumpanyası'ndan alacaklı olduğu yıllık gelir karşılık gösterilmiştir.

Bir yandan devletin Malîye Nezareti diğer taraftan Düyun-ı Umumiye İdaresi olmak üzere iki idarenin hüküm sürmesi; devletin bağımsızlığını ihlal eden bir görüntü verdiği gibi, iki yönden masrafa da sebep olmuştur. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne ne kadar fazla gelir gelirse, teşkilatı da o şekilde genişlemiş ve doğal olarak masrafları da artmış; buna mukabil Malîye Nezareti'nin giderlerinde ise bir azalma görülmemiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresi için yapılan harcamalar fazlasıyla büyümüş ve devleti sarsan masraf bütçesini daha da artırmıştır.

Düyun-ı Umumiye İdaresi her ne kadar personel alma ve onların işine son verme konusunda bağımsız ve Osmanlı hükümetinin bu konulara müdahale hakkı yok ise de bu idarenin memurları; devlet memuru gibi devletten emekli maaşı alıyordu. Ayrıca Düyun-ı Umumiye İdaresi hizmetinde bulunan yabancılara emekli maaşı verilebilmesi için kendi bünyesinde ayrı bir hesap oluşturmuştu. Böylece devlete karşı sorumlu olmayan özel bir şirketin çalışanları, devletten emekli maaşı alıyordu. Bundan başka Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı Devleti üzerindeki malî kontrolü, yukarıda belirtildiği üzere devlete iki kat pahalıya mal olduğu gibi, onun malî idaresini bozmuş ve aynı zamanda yabancıların Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sağlamaları için alet olmuştur. Malî ve siyasî nüfuz daima birbirine yardım etmiştir³⁴.

7. 1894'te Londra ile Paris'teki Roçilt malî müesseseleri ve Osmanlı bankası olmak üzere yeni bir borçlanma yapıldı. Bununla 1854 ve 1871 istikrazlarının birleştirilerek tahvil edilmesi kararlaştırıldı.

8. 1896'da Osmanlı Bankası'nda yapılan borçlanma. Anadolu vilayetlerinden bazılarının aşarı karşılık gösterilmiştir. Bu gelir Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından toplanacak ve Osmanlı Bankası'na ödenecektir.

9. 1903'te Osmanlı Hükümeti ile Deutsche Bank'ın iştirak halinde bulunduğu Anadolu Demiryolları Kumpanyası arasında imzalanan bir mukavele ile kumpanyaya kilometre garantisinin ödenmesi için yapılan borçlanma.

10. 1904 yılında yine Osmanlı Hükümeti ile bazı yabancı bankalar arasında evvelce alınmış bazı borçların birleştirilmesi için yapılan borçlanma.

11. 1905'te yapılan bir borçlanma ile yine askerî teçhizat alımı için Alman firmalarıyla yapılan bir mukavele ve nihayet Haydarpaşa Bağdat hattının inşası için yapılan borçlanma" Enver Ziya Karal, **a.g.e**, C.VIII, s. 430

³⁴ Parvus, **a.g.e**, s.64. vd.

3. BÖLÜM

PARVUS'UN OSMANLI MALİ VE SOSYAL HAYATINA DAİR TESBİT VE ÖNERİLERİ

3.1. Avrupa ve Osmanlı Devleti

Parvus'a göre Avrupa, Osmanlı Devleti ile iki taraftan savaşmaktadır. Bir taraftan ordularıyla savaşarak Osmanlı Devleti'nden topraklar almakta, diğer taraftan da malî güçleri aracılığıyla Osmanlı Devletini büyük borçlara bağlayarak onu, hem malî hem de siyasî yönden esareti altına almaya çalışmaktadır. Dışarıdan devletin askerî açıdan siyasî bağımsızlığı tehdit edilmekte, malî açıdan da içeriden Avrupa sermayedarlarının müstemlekesi haline getirilmektedir. Düyun-ı Umumiye İdaresi devlet içinde bir devlet gibi hareketle Alman sermayesinin Anadolu demiryollarının inşasını elde ederek Anadolu vilâyetlerini iktisadî bakımdan Alman vilâyetleri haline getirmiştir. Bu uygulamaya daha dikkatli bakacak olursak Avrupa emperyalizmi ve kapitalizminin iki yüzlü uygulamasına şahit oluruz. 1856 tarihli Paris Anlaşması'dan beri Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne karşı ısrarla dile getirdikleri ıslahat talepleriyle güya Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istedikleri, bu ıslahatların sürüncemede kalmasında yine Osmanlı Hükümeti'nin kusurlu olduğunu göstermeye çalışmışlardır.

Parvus'a göre ülkede ıslahat yapılabilmesi için öncelikle para şarttır. Osmanlı Devleti bu parayı ancak Avrupa'dan alabilirdi. Fakat Avrupalılar paraya ihtiyaç duyulduğu zamanlar para vermemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin maliyesini ıslah edemeyişinin en önemli sebebi, Avrupa malî çevreleri ve diplomasisidir. Çünkü onlar, Osmanlı Devleti'nin maliyesini ıslah çalışmalarını kolaylaştıracaklarına kapitülasyonlara dayanarak buna engel olmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kaynak sağlamak için yapacağı gümrük rüsumu vb. vergilere yapacağı zamları kendi ticarî kazançları için büyük kayıp olarak görmüşlerdir. 1911-1912 Trablusgarp ve 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Avrupa devletlerinin yapılmasını istedikleri ıslahatlar paraya muhtaçtı. Osmanlı Devleti bu ıslahatları gerçekleştirebilmek için Avrupa malî çevrelerinden para aradığı vakit Avrupalılar;

"Size verdiğimiz paraları nerelere sarf ettiniz? Paraları israf etmiş ve faydalı cihetlere sarf eylememişsiniz. Niçin memlekette demiryolları inşa etmediniz?¹".

diyerek tepki göstermişlerdir.

Halbuki Balkan Savaşları, büyük devletlerin bölge üzerindeki çıkar hesapları ve kışkırtmaları sonucu çıkmıştı. Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni savaşa sokarak onun maliyesini iyiden iyiye çökertme emelindedir. Devlet savaştan sonra kendilerinden borç para istediği zaman ağır şartlar ileri sürerek ondan teminat, kontrol, imtiyaz vb. birçok şeyler talep ederek ülkenin bütün gelir kaynaklarını ele geçirmek düşüncesindedir. O dönemin şartlarında Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanmak için silahtan çok paraya ihtiyacı vardır.

Kasasında ihtiyat akçesi olarak, devlet borçlarının ödenmesi için gerekenden çok daha fazla para bulunan Düyun-ı Umumiye İdaresi; bu parayı hazineye aktarmak yerine savaş durumunda olduğumuz İtalya'dan tahvil alarak siyasî alanda Türkiye'ye ihanet ettiği gibi, yeniden borçlanmamıza yol açarak bizi çok güç durumda bırakarak savaştığımız bir ülkenin savaş giderlerini dolaylı olarak bizim finanse etmemize sebep olmuştur².

3.2. Malî ve İktisâdî Sorunlar

Parvus'a göre tam anlamıyla bir kâğıt para olmayan kaime çıkarılması kâğıt paraların itibarını sarsmıştır. İç borçlanma aracı olan bu kaimelerin sahtelerinin ortaya çıkmasına engel olabilecek hiçbir önlem alınmamıştır. Devlet bile boşluktan faydalanarak piyasaya bol miktarda kaime sürmüştür. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda çıkardığı kaimelere Ereğli kömür madenlerinin gelirini karşılık göstermiştir. 1879 yılı vergisi toplanırken halktan yüzde seksen madeni para yüzde yirmi de kaime kabul edilmiştir. Ayrıca 400 kuruşluk kaimenin altın olarak karşılığı 100 kuruş olarak belirlenmiştir. Kaimeler uluslar arası geçerliliği olmayan bir araç

¹ Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları Akça", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.25, 18 Teşrin-i Evvel 1328 (31 Ekim 1912), s. 24.

² Muammer Sencer, **Parvus Efendi**, May Yayınları, İstanbul 1977, s.21.

değil iç borçlanmaya karşılık olarak kullanılmıştır. Kontrol mekanizması olmayan bir sistem olduğundan devlet bu şekilde iç borçlanmada terazinin topuzunu kaçırmıştır³.

Parvus'a göre Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisadî sıkıntının asıl sebebi, Avrupa'daki yenilikleri takip etmemesi ve yapılan işlerin zamansız yapılmasından kaynaklanmıştır. Avrupa ile ilişkiler sadece diplomasi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Fakat bu şekilde yürütülen ilişkide Avrupa diplomatları ve malî çevreleri Osmanlı Devleti'ne ticaret, sanayi ve ziraatın gelişmesi için hiçbir şey vermemiştir. Aksine her zaman ondan yeni bir şeyler almayı düşünmüştür. Osmanlı Devleti'ni bilinçli bir şekilde zaafa ve iflasa sevk etmişlerdir. Avrupa malî çevreleri de Osmanlı ülkesini doğrudan doğruya soymuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan aldığı basit şeyler kendisine pahalıya mâl olmuştur. Kırım savaşından sonra vaziyet ciddiye kazanmış; devletin iktisadî, ticarî ve siyasî anlamda Avrupa'nın tâbiyetinde olduğu iyiden iyiye anlaşılmıştır⁴.

Devletin gelirleri Düyun-ı Umumiye İdaresi ve kapitülasyonlarla yabancıların kontrol ve idaresine girmiştir. Devletin bu konuyla ilgili yeni bir takım düzenlemeler yapabilmesi Avrupa malî çevrelerinin izni alınmadan mümkün değildir. Türk halkının malî konularla hiç ilgilenmemesi yüzünden devlet ölü bir hale gelmiştir. Malî bakımdan içine düşülen bu esaretin, gün geçtikçe siyasî zaafı doğurabileceğini kimse düşünmemiştir. Halk borçlulara hizmetçi, devlet ise bunların çıkarlarına hizmet eder hale gelmiştir. Fakirlik içinde kıvranan köylülerden toplanan vergiler yabancı bankalara gitmiştir. Orduyu beslemek için para bulunmazken, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde toplanan ve gün geçtikçe artan paraların ne devlete ne de halka hiçbir faydası dokunmamıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresi, her fırsatta Osmanlı Devleti üzerindeki malî kontrolünü artırmak ve güçlendirmekten başka hiçbir şey düşünmemiştir⁵.

Yaşanan savaşların Osmanlı toplumu için çok ağır ve acı olduğunu; insan aklını ve idrakini söndürdüğünü, devletin asayiş, malî ve idari konularda büyük zaaf içinde bulunduğunu belirten Parvus:

³ Muammer Sencer, **a.g.e**, s. 30.

⁴ Parvus, "Devlet ve Millet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s. 56.

⁵ Parvus, "Köylüler ve Devlet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.39, 2 Mayıs 1329, s. 270-272.

"Evet siz, nîm-harabezâra dönmüş bir hânede yaşıyorsunuz, bu hânenin çoktan çürümüş olan duvarları, bugünkü muhârebe sebebiyle tamamıyla yıkık bir hale gelmiştir. Artık açık kalan kapılardan komşular, sokaktan geçenler velhasıl dâvet edilmemiş bir takım misafirler içeri girmektedirler. Bu hâneye giren insanlardan her biri kendi arzusuna göre hareket ediyor. Bazıları hane sahibine vesâyâda bulunuyor, birtakımları onu doğrudan doğruya tehdit ediyor. Bununla beraber hepsi ahârın iyiliğine göz diyor ve her biri mümkün mertebe daha kıymetli bir ganimet parçası yakalamaya çalışıyor. Halbuki asıl hâne sahipleri akıllarını kaybetmişler, ne yapacaklarını bilmiyorlar⁶.

Diyerek durumu özetledikten sonra; köylü ve ihtiyaçları, ziraatta ne gibi ıslahatlar yapılabileceği gibi konulara kafa yorulması gerektiğini belirtmiştir. Mümkün olduğu kadar demiryolu yapılmasını, yapılacak demiryollarının halkın zararına değil, onlara fayda sağlayacak şekilde yapılması gereği üzerinde durmuştur.

"Bir memleketteki demiryolları, insan vücudundaki kan damarlarına benzer. Damarlarda kan bulunmayınca vücut fevt olur. Vücut-ı ictimâyedeki kan ise milletin servet ve saadetidir. "⁷

Parvus'a göre devletlerin yıkılması milletlerin yok olması anlamına gelmez. Fakat Türkiye'de yaşanan, devletin muhafaza edilmiş olmasının yanında milletin mahvoluşudur. Bunun temel sebebi iktisadî bakımdan içine düşülen durumdur. İktisadi bakımdan içine düşülen bu durum ise askerî yenilgileri doğurmuştur. İktisadi yenilgi, askerî yenilgilere sebep olmuş, askerî yenilgiler de daha fazla iktisadî zaafa yol açmıştır. Türklerin yapması gereken, ellerinde kalan son vatan parçasını çok iyi muhafaza etmektir. Bunun sağlanamaması halinde yapılacak her türlü girişim ve gayret boşa gidecektir⁸.

Parvus, malî konulardaki bütün sıkıntıların yegâne kaynağı olarak yabancıları görmüştür.

⁶ Parvus, "Türk Gençlerine Mektup", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.41, 12 Haziran 1913, s. 312.

⁷ Parvus, "Devlet ve Millet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s. 57.

⁸ Parvus, "Türkiye'de Ziraatin İstikbali", **Türk Yurdu**, Yıl 3, S.49, 2 Ekim 1913, s. 20-24.

"Bu meslekette icrâ-yı hükümet edenler, ne hükümet, ne millet, ne Müslüman, ne de Hristiyanlar değildir. Burada hâkim-i hakikî, Avrupa malîyûnudur. Zaten memleketi soyanlar asıl bu malîyûndur... Malîyûn ne isterse onu yapıyor⁹".

Toplumun ilgisizliği yüzünden malî konularda gerekli tedbirler alınamamıştır. Bu türden bir hassasiyetin oluşması için toplumun zamana ihtiyacı vardır. Osmanlı toplumunun yaşadığı malî sıkıntı ve çöküntü dünyanın her yerinde yaşanmış şeylerdir. Zaman geçtikçe Türkiye'de de gerek şahsi ve gerekse toplumsal girişimler geniş bir uygulama alanı bulacaktır. Türkiye'de konu ile ilgilenenler tarafından Avrupa'da olduğu gibi siyasetten uzak ilmi bir "*Cemiyet-i İktisâdiye*" teşkil edilmeli ve ülkenin iktisadî ve malî sorunları hakkında ilmi araştırmalar yapılmalıdır¹⁰.

Parvus'a göre sanayi yatırımına dönük sermaye birikimi sağlayan kurumlar olması gereken bankalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece tefecilik yapmıştır¹¹.

1914 yılı hesap tasfiyesi işlemlerindeki koparılan fırtınanın, yeni tahvil çıkartma ve satma ayrıcalıkları elde etme ve yeniden borçlandırma esasına dayandığını, arada kazançlı çıkanın sadece uluslararası bankalar olduğunu belirtmiştir¹².

Parvus'a göre Türkiye tasarrufa son derece riayet etmek zorundadır. Devlet topladığı vergileri ülke ihtiyaçlarına harcayacağı yerde borç ödemek için kullanmaktadır. Borçlu olan devletin sadece Osmanlı Devleti olmadığını belirten Parvus, sanayi ve sermayesi yeterli olan ülkelerde, devletin borçlandığı kişi yahut kurumlar da kendi ülkeleri içinde olduğundan; devletin borç olarak ödediği paralar yine ülke içinde kalmakta ve ekonomisine katkı sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'ne borç verenler çoğunlukla yabancılar olduğundan Osmanlı Devleti'nin borç ödemesi için ayırdığı paralar, yabancı bankalara gitmektedir. Aynı şekilde demiryollarını inşa eden firmalar yabancı olduğundan bunlara ödenen teminat akçeleri de ülke dışına

⁹ Parvus, "Malî Tehlikeler 1", **Türk Yurdu**, Yıl2, S. 29, 13 Kânun-ı Evvel 1328 (26 Aralık 1912), s. 88.

¹⁰ Parvus, "Okur Mektupları", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 18, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), s. 304.

¹¹ Muammer Sencer, **a.g.e.**, s. 16.

¹² Muammer Sencer, **a.g.e.**, s. 21.

gitmektedir. Her ne kadar ülkeye yabancı sermayenin girmesi gereğinden bahsedilse de ülke dışına giden paralar, dışarıdan gelen paralardan daha çoktur. Ülke dışına giden paralar aynı zamanda büyük sanayinin gelişmesine de engel olmaktadır. Ülkede sanayi ve ziraatın gelişmesi ve büyük servetlerin oluşması halinde devletin ülke içinde borçlanmasının önü açılacak ve böylece borç ödemek için dışarı giden paralar ülke içinde kalacaktır. Sanayinin gelişmesi için Avrupa ile ilişkilerin sürmesi şarttır. Avrupa sermayedarlarının Osmanlı Devleti'ne para vermekteki amaçları, verdikleri paranın karşılığında yine kendi servetlerini artırmaktır. Bu döngü uzun zaman sürmüş ve gelinen noktada içine düşülen malî esaret Osmanlı Devleti'nin gelişmesinin önünde büyük bir engel olmuştur. Avrupa'dan alınan borç paralar; demiryolu inşası, maarif, ziraat ve sanayi için harcanmış olsaydı bugün ülke daha zengin bir halde bulunurdu. Borç ödemede bugün yaşanan zorlukların hiçbirisi yaşanmamış olurdu. Fakat alınan bu paralar gereksiz işlerde kullanılmış veya doğrudan doğruya israf edilmiştir. Böyle olduğu için de bugün ülkede sermaye birikimi sağlanamadığı gibi, para temini için yüksek faizli borçlanmalar yapılmıştır. Türkiye'de sanayi henüz başlangıç çağındadır. Bu sanayinin üretim kapasitesi ve getirisi hesap edilmeden devletin sırtına büyük borçlar yüklenmiştir. Yapılacak yeni borçlanmalarda daha dikkatli davranılmalı, borç olarak alınacak paralar yerinde harcanmalıdır. Ülkede iktisadî dengenin oluşturulması için fakirlerden daha çok vergi almak yerine onların iktisadî yönden güçlenmesini sağlamak şarttır. Halkın servet edinmesi halinde harcamaları da artacağından toplanacak vergi de haliyle artacaktır. Devletin iktisadî yönden gelişmesi için ülke gelirlerini ve halkın vergi verme gücünü dikkate almak lazımdır. Yapılacak her iş için yeni bir vergi koymak çözüm değildir. Uygulamaya konacak kuralların yol açacağı her türlü etkiyi göz önüne almak ve en uygun olanı tercih etmek şarttır¹³.

3.3. Parvus ve Düyun-ı Umumiye

Parvus, bir takım dergi ve gazetelerde yazdıklarıyla Osmanlı malî ve sosyal hayatıyla ilgili tespitlerde bulunmuş ve bunlardan nasıl kurtulabileceğine dair çözüm yolları göstermiştir. Gerek ziraat, gerek ticaret ve gerekse siyasî ve sosyal alanda her

¹³ Parvus, "1327 Senesinin Ahval-i Malîyesine Bir Nazar", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 13, 3 Mayıs 1328 (16 Mayıs 1912), s. 220-223.

ne yapılıncaksâ; bütûn bunlardan önce Avrupa malî çevrelerinin malî esaretinden kurtulmanın temel şart olduğunu her vesile ile dile getirmiştir. Ona göre her vesile ile Avrupa devletleri ve Avrupa malî çevrelerinin siyasî ve malî baskı aracı olarak kullandıkları Düyun-ı Umumiye İdaresi ve onun kontrolündeki reji vb. şirketlerin hiç olmasa belli ölçülerde kontrol altına alınması şarttır.

Kendisine tahsis edilen gelirlerle devletin borç ve faizlerini ödemekle görevlendirilen bu kurum; zamanla kendi gelirlerini artırmaktan başka hiçbir şey düşünmemiştir. Osmanlı Hükümeti malî ve sosyal alanda yapmayı düşündüğü uygulamalar karşısında hep bu iki engeli, yani Avrupa siyasî çevreleri ve onların ülke içinde adeta kolu durumunda olan Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni bulmuştur. Bu yüzden Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin malî ve sosyal alandaki etkinliği bir an önce kontrol altına alınmalıdır. Alınan iç ve dış borçlara karşılık olarak gösterilen teminatlardaki düzensizlik başlı başına bir sorun olup bunun bir düzene sokulması şarttır. Teminatlar meselesi bugüne kadar tesadüfi bir şekilde cereyan etmiş, borç arttıkça teminat miktarı da artmıştır. Bu durum aynı gelirin zamanla birkaç istikraza teminat gösterilmesine yol açmıştır. Böylece devlet gelirlerinden bazıları birinci, ikinci ve hatta üçüncü defa teminat olarak gösterilmek durumunda kalınmıştır. Devletin borcu ve bunlara karşılık verilen teminatların toplamı tespit edilmelidir. Yeni borç tahvilleri geçerli piyasa şartlarına göre tedavüle çıkarılmalı ve yine devlet isterse bu tahvilleri piyasa şartlarına göre satın alma hakkını elinde tutmalıdır¹⁴.

Parvus teminat karışıklığı meselesini %4 faizli 1908 senesi borçlanmasını ele alarak en ince ayrıntısına kadar incelemiştir;

"Misal olmak üzere %4 faizli 1908 senesi istikrazını ele alalım. Bu istikraz, gümrük rüsumu varidatıyla temin edilmiştir. Bununla beraber aynı teminat bütün gümrük varidatlarını ihtiva etmektedir. Halbuki mezkur varidatlar, bundan önce terhin edilmiş olduklarından 1908 senesi istikrazı bu varidatın ancak fazlası ile temin edilmiş oluyor. Bu varidatlardan 1902 senesi gümrük istikrazıyla %4 faizli 1901-1905 seneleri istikrazı teminatları

¹⁴ Parvus Efendi, "Esaret-i Maliye'den Kurtulmanın Yolu", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 19, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), s. 317.

tenzil edildikten sonra kalan fazla 1908 senesi istikrazı teminatını teşkil etmektedir.

Fakat bu istikraza ilâveten aşar, ağnam vesaire varidatı teminat gösterilmiştir. Halbuki bu varidat daha evvelce terhin edilmiş olduğundan Düyun-ı Umumiye'nin idaresi altında bulunmaktadır. Binaenaleyh bu ağnam, aşar vs. varidatının ancak fazlaları 1908 senesi istikrazının teminat vazifesi görmektedir.

Velhasıl mezkur varidat fazlaları üzerinde başka istikrazların da alakası bulunduğundan bu istikrazların hisseleri tefrik olunduktan sonra kalan fazla, 1908 senesi istikrazına ait olacaktır¹⁵."

Teminatların karışık bir halde bulunması devlet için bir takım zorluklar doğurduğu gibi alacaklılar açısından da bir takım sakıncaları içermektedir. Belli bir düzenden yoksun olarak teminat olarak gösterilen gelirlerin alacaklılar tarafından kontrolü de zorlaşmaktadır. Bu türden karışıklıklar aynı şekilde teminat olarak gösterilen; gümrük varidatı, tütün, damga, pul, ipek, nakdi cezalar varidatı, rüsum-ı saydiye, aşar ve ağnam gelirlerinde de yaşanmaktadır.

Eğer bütün borçlar birleştirilip (Tevhid-i Düyun) umumi devlet rantı ihdas edilecek olursa teminatlar da birleştirilmiş olacaktır. Böylece her istikrazın ayrı bir teminatı olmak yerine şimdiye kadar ayrı bir halde bulunan teminatlar, borçların tümüne karşı genel bir teminat görevini görecektir. Böylece bunların muhasebe usulü de kolaylaşmış olacaktır. Gümrük rüsumu, aşar, damga pulu, demiryolu gelirleri ve Mısır vergisi gibi sağlam ve kontrolü kolay olan gelirler teminat olarak gösterilmeli ve bu karışıklığın önüne geçilmelidir¹⁶.

3.4. Tekeller (İnhisarlar)

Kurulduğundan itibaren kendisine verilen görevlerle yetinmeyen Düyun-ı Umumiye İdaresi; tuz, ipek böceği, tütün vb. ticarî alanlar ve demiryolu inşası konularında ciddi manada çalışmalar yapmıştır. Kuşkusuz bunda en büyük etken

¹⁵ Parvus, **Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Umumiye'nin Borçları ve Islahı**, Şems Matbaası, İstanbul 1330, s. 203.

¹⁶ Parvus, **a.g.e.**, s. 208.

Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi'nde bulunan yabancı temsilcilerin, aynı zamanda demiryollarını inşa ve tekel hakkını elde eden şirketlerin ortaklarından oluşmasıydı. Zaman içinde tekel hakkını elde eden bu şirketlerle Osmanlı Devleti arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda Düyun-ı Umumiye İdaresi, bu şirketlerin yanında üçüncü bir taraf gibi Osmanlı Devleti aleyhine bir tutum almaktan çekinmemiştir¹⁷.

Tekel konusunda petrol ve tütün tekeli en ince ayrıntısına kadar ortaya koyan Parvus; Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin dolaylı bir şekilde kontrolünde oluşturulan yabancı tekellerin; devletin bu alanda yapacağı düzenlemelere yabancı müdahalesini kolaylaştıracağını savunmuştur. Böyle bir uygulama yapmak yerine Osmanlı Devleti'nin bu alanlarda özgürce ve kendine özgü politikalar oluşturabileceği düzenlemeler yapılması gereği üzerinde durmuştur.

Parvus'a göre devletin tekelciliğe girmesi halinde devlet; yönetim, kontrol ve düzenleyici işlevinden ayrılarak ticaret ve sanayi alanına bizzat girmiş olacaktır. Sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde bu alana geçme eğilimi olmakla birlikte bu ülkelerde hükümetler; demiryolları, maden kömürü ocakları, fabrika ve atölyelerin sahibidir. Avrupa ülkeleri bu noktaya gelmeden önce uzun bir yönetim ve sanayi süreci yaşamışlardır. Osmanlı Hükümeti bu deneyimleri devlet tekelleri oluşturma sürecinde göz önüne almalıdır. Hükümet, devlet tekeli yaratmak yerine bu ürünlerden tüketim vergisi toplamalıdır. Devletin hem üretici hem de satıcı konumunda olması yerine; bu ürünlerden vergi alınmakla yetinilmesi, herkesin bu tür maddelerin alım-satım ve üretiminde serbest olması ve yaptığı bu üretim ve ticaretten dolayı devlete vergi vereceği bir sistemi önermiştir. Böylece ülkede girişimci sınıfının oluşması için gerekli ortam da sağlanmış olacaktır. Bu amaçla şahsi teşebbüsler teşvik ve himaye edilmeli, onlara engel çıkarılmamalı, sanayinin teşvik ve himayesi için gerekli kanunlar çıkarılmalıdır. Bu yönde çalışmalar yapılması gerekirken devletin; başlıca sanayi ve ticaret kurumlarını girişimcilerin elinden alarak devlet tekeli yoluyla onların yerine geçmesi halinde yapılacak bu çalışmaların hiçbir anlamı olmayacaktır¹⁸.

¹⁷ Doland C.Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi "DüyunuUmumiye"**, Çev., Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979, s. 117 vd.

¹⁸ Muammer Sencer, **a.g.e.**, s.187.

Tütün ve petrolde gerek devlet tekeli gerekse yabancı bir reji ihdasıyla alâkalı olarak yaptığı değerlendirmelerde Parvus, şu noktalara dikkati çekmiştir;

1. Kullanılacak usul olabildiğinde istifade edilebilir ve sade olmalıdır,
2. Çalışan sayısı olabildiğinde az olmalıdır,
3. Kontrol edilebilirliği sade ve kolay olmalıdır,
4. Modern teknik, metot ve ticarî deneyimlerden yararlanılmalıdır,
5. Oluşturulacak teşkilat olabildiğince kısa sürede teşkil edilmelidir,
6. Devlet tarafından büyük harcamalar yapılmamalıdır,
7. Devletin zarar etmemesi gözetilmelidir,
8. Oluşturulacak yapı halkın sırtına malî bir yük getirmemelidir,
9. Sanayinin gelişmesine engel olmamalıdır,
10. Oluşturulacak yeni inhisarlarla devlet yeni bir malî esaretin altına sokulmamalıdır¹⁹.

3.4.1. Tütün İnhisarı

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin oluşturulmasıyla birlikte kendisine tahsis edilen varidatla devletin borçlarının ödenmesini üstlenen bu idare, zamanla bu gelirlerini artırmak için dolaylı-dolaysız girdiği ticarî faaliyetlerden belki en önemlisi tütün inhisarıdır.

1884 yılında faaliyete geçen ve Osmanlı ülkesi dahilinde tütün ticaretini ele geçiren Tütün Rejisi, Parvus'a göre ülkedeki tütün sanayisini mahvetmiştir. Reji İdaresi ülkede topladığı ham tütünü ülke dışına çıkarmış, burada işleyerek tekrar Osmanlı ülkesinde yüksek fiyatlara satmıştır. Ayrıca bu idarenin devlete ödediği para devletin tütünden bandrol usulüyle topladığı paradan düşüktür. Reji İdaresi sattığı tütünden devlete belli bir oranda vergi vermek zorunda olduğu için kendi kontrolünde gerçekleşen kaçakçılığa da göz yumarak devletten vergi kaçırmış, ayrıca

¹⁹ Parvus, a.g.e, s. 230.

tütün üretiminin yıllar içinde artmış olmasına rağmen devlete ödediği vergi miktarında bir artma olmamıştır.²⁰

3.4.2. Petrol İnhisarı

Parvus'a göre Türkiye'de petrol inhisarı ihdası, ilk bakışta basit bir mesele gibi görülmekle birlikte işin gerçeği öyle değildir. Hariçten petrol getirtmek kolaydır. Çünkü petrol üretimi büyük anonim şirketler elinde ve nakil konusu da belli bir düzen içinde gerçekleşmektedir. Fakat dışarıdan kolayca alınacak petrolü ülkenin her yanına yani tüketim mahallerine sevk etmek, satış için teşkilat oluşturmak çok karışık, işi bilen eleman ve sermayeye muhtaç bir iştir. Petrolün, sahil boyundaki şehir ve kasabalara nakli için gemi ve pek çok yerde bu işi bilen memurlara ihtiyaç duyulduğu gibi ilerleyen zaman içinde buralarda petrol depoları vs. inşası gerekecektir.

Bunların hepsi için de para ve yetişmiş insana ihtiyaç vardır. Ülkenin mevcut şartları göz önüne alındığı zaman bu paranın tedarik edileceği yer Avrupa'dır. Avrupa ise, vereceği sermaye için yüksek faiz, yeni teminat ve imtiyazlar talep edecektir. Bu Avrupa'nın Türkiye ile malî açıdan olan her ilişkisinin değişmez kuralıdır.

Bu münasebetle talep edilecek yeni teminat ve yeni imtiyazları da uzakta aramaya ihtiyaç duymadan petrol inhisarının bizzat kendisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Petrol inhisarı bizzat teminat görevi görecektir ve Avrupa'nın bu malî hizmetine karşılık mükâfat olarak talep edeceği imtiyaz da yine petrol inhisarı imtiyazı olacaktır. Avrupa, Türkiye'ye petrol inhisarının ihdası için yeni sermayeyi, ancak bir rejî yani tütün rejîsi gibi bir petrol rejîsi ihdas olunduğu takdirde verecektir.

Avrupalıların bu konudaki yaklaşımı, tütün rejîsinin ihdasındaki yaklaşımın aynısı olacaktır. Onlar, Türkiye'nin, böyle karışık ticarî bir girişimi başaracağına inanmayacaklar ve verecekleri paranın muntazaman ödeneceğinden emin görünmeyeceklerdir. Bu yüzden de petrol inhisarı idaresinin kendi ellerinde bulunmasını isteyeceklerdir. Velhasıl Avrupalılar;

²⁰ Parvus, a.g.e, s. 178.

"Eğer siz petrol inhisarı ihdası için bizden sermaye istiyorsanız bu inhisarı bize veriniz²¹".

Böylece bir Türk devlet inhisarı yerine Türkiye'de bir Avrupa inhisarı oluşturulmuş olacaktır. Avrupa zenginleri işi kendi kontrollerine alıyorlar. Bu şekilde oluşturulacak petrol rejisi Avrupa sermayesi ile işleyeceği gibi idaresi de Avrupalıların kontrolünde olacaktır. Bu ise Türkiye için çok pahalıya mal olacaktır.

Fakat petrol inhisarı tütün inhisarı kadar karlı bir iş değildir. Petrolün fiyatı, uluslar arası pazarlarda tayin edildiğinden devletin bu fiyatlar üzerinde hiçbir etkisi olamayacaktır. Türkiye'de petrol ticareti, imparatorluğun geniş vilayetlerinde dağınık halde bulunan müşterilere ümit bağlayamaz. Gerek tütün rejisinin bu husustaki tecrübeleri ve gerekse petrol inhisarının bu gibi şartlar altında büyük bir ticarî kârâ nail olacağını ümit etmek şöyle dursun aksine zarara uğrayacaktır. Zararın telafisi için tütün rejisi gibi petrol rejisi de fiyatını suni bir şekilde yükseltmeye mecbur kalacaktır. Yabancı sermayedarların petrol fiyatını suni bir şekilde yükselterek kâr etmeleri için petrol inhisarı ihdas etmek ve bu suretle halkı soydurmak uygun değildir.

Türkiye, dünyanın başlıca petrol şirketleri arasındaki rekabete açık bir sahadır. Büyük petrol üreticilerinden Rusya; Romanya, Kuzey Amerika ülkeleri ve Avusturya ile rekabet halindedir. Bu devletlerden her biri rakibini yok etmeye ve müşterilerini çekmeye çalışmaktadır. Bu da petrol fiyatını düşürmektedir. Petrol şirketleri fiyatı indirerek çok mal satmak ve aynı zamanda kar da edebilmek için ticarî ağlarını genişletmeye çalışmaktadır. Petrol tacirleri, müşterinin ayağına gidiyor ve müşterisini ülkenin en ücra köşelerinde bulabilmek için her tarafta yeni yeni şubeler oluşturmaktadır.

Devlet bu işin incelikleri ve ayrıntılarını düşünmez. Çünkü kendisi tüketicinin başka yönlere kaymayacağından emindir. Bu yüzden olması gerekenin aksine tasarruf maksadıyla petrol ticaretini sınırlı merkezlerde yapacak ve müşteriye mağazasını arattırmaya mecbur bırakacaktır. Bu türden bir yaklaşım tüketicinin hazır bulunduğu zaman yapılması mümkün olabilecek bir yaklaşımdır. Henüz tüketici

²¹ Parvus, a.g.e, s. 232

yetiştirerek pazarları genişletme aşamasında böyle bir uygulamada sağlıklı sonuçlar alınmaz.

Petrol inhisarı kurulması halinde petrol üreticileri iç pazar üzerinde tesirli olamayacaktır. Üretici ile tüketicilerin arasına inhisar idaresi girecektir. Bu durumda petrol üreticisi şirketler, petrolün fiyatını indirmiş olsalar bile, petrol tüketimini artırma ve pazarlarını genişletme imkânı bulamayacaklardır. Çünkü inhisar idaresi petrolü müşterilerine hep eski fiyatla satmaya devam edecek, fiyatlardaki düşmenin tüketiciye aynı oranda yansması mümkün olmayacaktır. Böylece devlet, petrol inhisarı ihdas etmekle, söz konusu inhisar idaresini eline alacak zenginlere büyük bir hizmette bulunmuş olacak. Halk, petrol fiyatının artışından dolayı bir yük altına daha girecek. Petrol tüketiminin çoğalmasına engel olunmuş olacaktır.

Halbuki petrol, gerek iktisatta ve gerek medeniyette çok önemli bir unsurdur. Petrol sayesinde birçok gece saatlerinden istifade ediliyor, petrol maarife de hizmet etmiş oluyor. Zira geceleri onun sayesinde okumak ve yazmak imkânı artıyor.

İnhisar sebebiyle fikrin, çalışmanın ve aydınlanmanın gelişmesine yardım edilmiş olunmayacaktır. Hükümet aynı zamanda birçok görev ve gaile içine girmiş olacaktır.

Parvus Türkiye'de bir petrol inhisarı oluşturmak yerine, petrolün üretim ve ticaretinin serbest bırakılmasını önermiştir. Böylece petrol üzerine konulacak rüsumdan önemli miktarda bir gelir temin edilmiş olacak, tüketimin artmasıyla bu gelir de artacaktır.

Bununla beraber alınacak vergi sebebiyle fiyatlar artacağından ilk zamanlarda petrol tüketiminin biraz azalması ihtimalî de dikkate alınmalıdır. Bu hususta itidalli olmak lazımdır. Halka petrolden dolayı çok ağır vergiler yüklenmemesi halinde Türkiye'de petrol tüketiminin daha fazla artması beklenebilir.

Petrole konulacak yüksek vergi, petrol fiyatının artmasını gerektirecektir. Bundan dolayı büyük petrol şirketlerinin, kendi aralarındaki rekabet sebebiyle daha fazla müşteri kazanabilmek için petrol fiyatını indirmeleri beklenebilir. Aynı şekilde konulan vergilerin bir kısmı onlar tarafından karşılanabilir. Şirketler, petrolü daha ucuz satabilmek için nakliyat ve sair masraflarını azaltmaya çalışacaklardır. Petrolün

teneke ve sandıklardan satılması yerine petrol şirketleri tüketim yerlerine yakın büyük depo ve yine petrol nakline mahsus büyük gemiler kullanarak ulaşım masraflarını en aza indirmiş olacaklardır.

Dile getirilen bu kaygılardan da anlaşılıyor ki, hükümet karışık ve gaileli inhisar muamelatıyla boğuşmaksızın petrole ancak vergi koyma sayesinde önemli bir varidat temin edebilecektir. Devletin petrol inhisarından uzak kalması ülke için daha kazançlı olacaktır.

Fakat devlet inhisarlarını daha bugün zaruri yahut faydalı kılacak gibi bazı özel şartlar doğabilir. Her şeyden önce, devletin malî işleri idarede tam bir serbestlik elde etmesi gerekmektedir. Devletlerin tüketim maddeleri vergisine müdahalesiyle sınırlanan bir sistemle böyle bir müdahaleden uzak devlet inhisarından birini seçmek gerekirse, şüphesiz inhisarın tercih edilmesi daha uygundur. İstisnai bir takım durumlar daha meydana gelebilir. Türkiye'ye petrol ithal eden tüccar şirketlerinin petrolün fiyatını yükseltmek için kendi aralarında anlaşmaları mümkündür. Bu durumda rekabet serbestliği ihlal edileceğinden o zaman petrol ticaretinin devlet inhisarına alınması ülke için daha iyi olur. Bu durumda bu şirketlerin yerlerine geçecek olan devlet, petrol üreten ülkelerle doğrudan doğruya münasebete geçebilir. Bu ve buna benzer durumlarda inhisarın bir fayda temin etmesi, ancak onun devletin elinde bulunması ile mümkündür.

Inhisarın yabancı rejisine verilmesi halinde ondan bir fayda sağlamak şöyle dursun aksine büyük bir engel oluşturacaktır. İnhisardan oluşacak bütün ticarî kârlar rejinin eline geçecektir. Aynı zamanda devlet, malî yönden Avrupa'nın yeni bir denetimine girmiş olacaktır. Bu durumda oluşturulacak devlet inhisarının, yabancı devletlerin müdahalesine maruz tüketim vergisi getirmesinden daha iyi bir usul olarak tercih edilebilir. Ayrıca devletler tarafından bazı sınırlamalara tabi tutulacak tüketim vergisi, rejiye verilecek devlet inhisarından daha iyidir.

Petrol ticaretiyle ilgili devlet tekeli, serbest piyasa ve yabancı reji hakkında düşüncelerin aktardığımız Parvus için en önemli olanı mali bağımsızlıktır;

"Her şeyden önce malî bağımsızlık gözetilmelidir.

Devlet bütçesi, Avrupa'nın müdahalelerinden, kontrolünden kurtarılmalıdır.

Düyun-ı Umumiye ve Tütün Rejisi ülkenin her yanında şubelere sahip iki büyük kurumdur. Bunlar, devlet içinde devlet gibidirler. Onların idaresi altındaki görevliler bir ordu teşkil edecek kadar çoktur.

Türkiye'de şimendiferler ve limanlar daha bu günden özel ve yabancı kumpanyalar elindedir. Eğer bunlara bir de petrol vs. rejisi ilave edilecek olursa durum nereye varır o zaman Malîye Nezareti önemini bütünüyle kaybetmiş, Türkiye ise iktisadî bakımdan bir Avrupa müstemlekesi haline girmiş olacaktır.

Şurası da unutulmamalıdır ki; ihdas edilecek yeni rejiden kurtulmak kolay değildir. Çünkü devlet, öncelikle uzun bir müddet için bir sözleşme ile bağlanmış olacak ve daha sonra inhisarın bütün mal ve eşyasını satın almaya borçlu olacaktır ki onların tesviyesiyle boğuşmak kolay bir iş değildir. En hayırlı yol; kendini bağlamayarak hareketlerinde serbest kalmaktır. Tercih edilecek tarz ya mutedil bir tüketim vergisi veya teşkilatı iyi ve muntazam bir şekilde düzenlenmiş bir devlet inhisarı olup katiyen reji değildir²²".

3.5. Köylüler ve Tarım

Parvus'a göre Türkiye için tarım hayatının önemi büyüktür. Ülke tarım yapmaya uygun geniş topraklara sahiptir. Meyve ihracı ülke ihracatı içinde büyük yer tutmaktadır. Köylerde yaşayan nüfus, modern usullerde tarım yapılması halinde üretimi birkaç kat artırmaya yeter. Uluslararası pazarların gelişmesiyle ziraatta büyük sermayeler kullanılması ve modern usullerden istifade edilmesi üretimi büyük ölçüde artıracaktır. Demiryolları ve denizlere yakın yerlerde ziraat gelişecektir. Anadolu'da inşa edilen demiryollarına bağlanacak şose yolları üretilen ürünlerin pazar bulmasını kolaylaştıracaktır. Bu yüzden inşa edilecek demiryolları ziraatın gelişmesine hizmet

²² Parvus, a.g.e, s. 246

etmelidir. Şimdiye kadar yapılan demiryolları sadece askerî konular göz önünde tutularak inşa edilmiştir. İstasyonlarda tarım ürünlerinin muhafazası için büyük depolar yapılmalıdır. Üreticiler için itibar-ı malî usulü ihdas edilerek üreticinin elindeki ürünün fiyatı korunmalıdır. Aksi halde köylüler tacir ve faizcilerin kazançlarına kurban edilmiş olurlar²³.

Devlet köylüleri vergisini veren ve devlete asker sağlayan kaynak olarak görmüştür. Osmanlı köylüsü ülkesini muhafaza için elinden geleni yapmıştır. Bütün devleti besleyen köylüler olduğu halde devlet onlara hiçbir şekilde yardım etmemiştir.

"Ben asâkir-i Osmaniye'nin seferberliğe vaz'ı zamanında görmüş olduğum sefaletten düçar-ı dehşet oldum. Gözümün önünden binlerle insan içerisinde köylerinden sağlam elbise ile gelenlere pek seyrek tesadüf edebildim. Zavallıların hepsi yırtık ve pek çok yerlerinden yamalı elbiseler giyinmiş ve son derece zayıf bir halde idiler.

...

Türk köylüleri niçin bu derece düçâr-ı sefalet olmuşlar? Fakat zavallılar nasıl sefil kalmasınlar ki, ellerinde bulunan şeylerin kâffesi alındığı halde kendilerine hiçbir şey verilmemiştir. Askere lüzum olduğu zaman köylüden alınıyor. Vergi toplamak iktiza ettiği zaman yine köylüden toplanıyor²⁴."

Parvus'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaran yine Anadolu köylüsüdür. Fakat köylü nüfusun askere alınmasıyla ziraattaki üretim düşmüştür. Ziraattaki üretimin düşmesi dolayısıyla da devletin topladığı vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır.

Devletlerin yıkılması milletlerin yok olması anlamına gelmez. Fakat Türkiye'de yaşanan devlet muhafaza edilmiş olmakla birlikte millet mahvolmaktadır.

²³ Parvus, "Malî Tehlikeler I", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 29, 13 Kânun-ı Evvel 1328 (26 Aralık 1912), s.88

²⁴ Parvus, "Devlet ve Millet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s. 57.

Bunun sebebi iktisadî bakımdan içine düşülen durumdur. Bu da askerî yenilgileri doğurmuştur²⁵.

Balkanların kaybedilmesiyle Anadolu'ya göç eden köylüler unutulmuştur. Onların geride bıraktıkları arazinin geleceğine dair hiçbir şey yapılmamıştır. Oralarda kurulan devletlerin bu araziler üzerinde sadece idarî manada hakkı vardır. Esasen mülkiyet hakkı, buradan sökülüp atılan insanlarıdır. Bu hakkın muhafazası ve devamı için zaman geçirilmeden bir takım şeyler yapılmalıdır. Avrupa'da kalan son topraklar için savaşmak yerine; burada yaşayan Müslüman Türklerin sökülüp atılıyor olması Türkiye'nin ayağının altındaki zeminin kaybedilmesi demektir. Bu yüzden bu arazilerin mülkiyet hakkının muhafazası son derece önemlidir. Bunun sağlanamaması halinde Avrupa'daki topraklar tamamen terk edilerek Anadolu'da toplanılmak zorunda kalınacaktır.

Balkan ülkelerinden gelen muhacirlerin mülklerinin muhafazası için onların isim, ikamet yerleri, sahip oldukları arazi, hayvan ve eşyalarının tespiti yapılmalıdır. Fakat şimdiye kadar bunların hiçbirinin yapılmamış olması, ahalinin menfaatiyle hiç kimsenin ilgilenmemiş olduğunu gösterir. Osmanlı devleti bir zamanlar bu türden sorumluluklarını yerine getiren bir devlet idi. Fakat Bizans medeniyetinin tesiriyle devlet idaresinin esasları değişmiştir. Devlet ahalinin ihtiyaçları ve menfaatlerini düşüneneği yerde ahalinin sırtında bir yük olmuştur. Bazı şahıs ve kurumların ellerinde Türk unsurunun kesilmesi için bir araç haline gelmiştir. Bunun sonucunda da bu heyet ve kurumların servetleri artarken halkın da fakirlik ve sefaleti o oranda artmıştır. Vergiler köylülerden kesintisiz bir şekilde alınmaya devam ederken; devletin onlara hizmet etmesi hususu unutulmuştur. Ziraat Nezareti'nin tarımda üretime dair hazırladığı sözde raporlar kağıt üzerinde kalmış, hayata geçirilememiştir. Yapılacak her tür yeni düzenlemelerde halkın menfaati düşünülmelidir. Eğer bu yapılmazsa Düyun- Umumiye türünden ortaya çıkacak yeni kurumlar, bu değişiklikleri kendi menfaatleri için araç olarak kullanabilirler²⁶.

²⁵ Parvus, "Köylü ve Devlet", **Türk Yurdu**, Yıl 3, S.57, 7 Kânun-ı Sani 1914, s. 154.

²⁶ Parvus, "İş İştten Geçmeden Gözlerinizi Açınız", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 36, s.200-203, 20 Mart 1913.

Osmanlı devletinde vergi verenler; köylü, esnaf, küçük tacirler ve işçilerden ibarettir. Vergi sistemi yeniden ele alınmalı bu konuda yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Büyük çiftçi, sanayici ve tacirlerle şehir ve kasabalardaki gayri menkullere vergi konmalıdır. Ülkenin iktisadî gelişmesi, yakın gelecekte bu sosyal sınıfın servet artışına hizmet edeceğinden vergi idare ve usulü gerektiği şekilde düzenlendiği takdirde vergi tahsilinde de önemli miktarda gelir artışı sağlanacaktır²⁷.

3.6. Şehirleşme

Nüfusun artması, şehirlerin gelişmesi ve büyümesi iktisadî hayatı da geliştirecektir. Bu yönde bir gelişme şehirlerdeki gayrimenkul fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla emvâl-i gayrimenkule vergisi gelirlerinin de artmasına sebep olacaktır. Halkın ihtiyaç kalemleri çoğaltılmalı, tüketim artırılmalı, böylece devletin bu tüketimden dolayı vergi gelirinin artırılması yollarına bakılmalıdır²⁸.

²⁷ Parvus, a.g.e, s.168.

²⁸ Parvus, a.g.e, s. 172.

SONUÇ

Parvus'un Osmanlı sosyal ve iktisadî hayatına bakışını ele aldığımız çalışmamızın sonunda Parvus'a göre geri dönülmesi mümkün olmayan bir sürecin yaşandığı dünyada her devlet gibi Osmanlı Devleti de bu süreçte kendi payına düşeni yaşamaktadır. Avrupa sermaye çevrelerinin yine kendi devletlerinin de sağladığı destekle yön verdikleri bu sürece askerî, siyasî ve dinî manada hiçbir şey engel olamaz. Bu süreçte eskiyi savunmak bile yeni bir takım araçlara muhtaçtır. Yeni bir hayata alışırken dikkatli olmak, maziden kalan medeniyetin eserlerini ortadan kaldırmak veya Avrupa'nın dayattığı her şeyi kabul etmemek gerekir.

Yaşananlar Doğu ve Batı medeniyetlerinin mücadelesidir. Bu mücadelenin sonucunda, Doğu medeniyetinin yerini Avrupa medeniyetinin almasını beklemek yanlıştır. Tahakküm gücünü elinde tutan Avrupa medeniyeti genç bir medeniyettir. Doğu medeniyeti ise binlerce yılın birikimini temsil eder. Doğu medeniyeti ile ilgili yapılacak ilmî araştırmalar, yeni düşünce diye ortaya atılanların çoğunun Doğu dünyasında zaten bulunduğunu gösterecektir. Böylece, her iki medeniyetin eserlerinden hareketle yeni bir sentez ortaya çıkacaktır. Yüksek medeniyetler kuran Doğu milletleri, Batı'dan istifade ederek bütün dünya medeniyetine birçok yenilikler sunacaktır. Doğu'dan gelişecek bir medeniyetin Avrupa medeniyetinden daha üstün duruma geleceği şüphesizdir.

Parvus, medeniyetler hakkındaki tahlillerinden sonra Osmanlı Devleti için önemli bir soruna dikkat çeker. O da Avrupa'daki hakim zümreyi temsil eden sermayenin, Asya milletlerini bu meyanda Osmanlı Devleti'ni esareti altına almış olmasıdır.

Bu noktada borçlanma siyasetine büyük dikkat çekilmektedir. Devletin, Avrupalı sermaye sahipleriyle ağır şartlarla yaptığı borçlanmalar yüzünden gelirleri bu çevrelerin bankalarına akmıştır. "Muharrem Fermanıyla" (1881) Avrupalılar, devletin gelirlerinin önemli bir kısmına el koymuştur. Bu gelirlerin tahsilini temin için oluşturulan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin; zaman içerisinde iktisadî, malî ve sosyal alanda etkinliği artmış, Avrupa malî ve siyasî çevrelerinin, Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapma aracı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti, müzminleşen bütçe açıklarını kapatmak ve eski borçlarını ödemek için, daha ağır şartlarda yeni yeni borçlar almıştır. Yeni borçlanmalar, yeni teminatlara bağlanmıştır. Bu döngü devleti malî sıkıntıdan kurtaracağı yerde daha fazla Avrupa malî çevrelerinin nüfuz ve esaretine sokmuştur.

Avrupa malî çevreleri Osmanlı Devleti'nden aldıkları borç tahvillerini hemen tedavüle çıkarmayarak tahvillerin değerinin düşmesine sebep olmuşlardır. Böylece devletin kendilerinden avans olarak daha yüksek faizle kısa vadeli borç alması için gerekli piyasa koşullarını hazırlamışlardır. Ülke sorunlarına çözüm için yapılan her türlü girişimi de engellemişlerdir.

Parvus, bu vb. kaygılarını dile getirerek, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin faaliyet sahasının genişletilmesi yerine sınırlandırılmasını, yapılacak yeni borçlanmalar için yeni teminatlar verilmemesini, borca karşılık gösterilecek teminatın borcun miktarından fazla olmamasını önermiştir.

Parvus'a göre aydınlar, iktisadî konularla ilgilenmeli. Batılı anlamda siyasetten uzak bir cemiyet oluşturulmalıdır. Bu cemiyet, ülkeye yararlı iktisadî araştırmalar yapmalıdır.

Parvus'un özellikle XIX. asrın sonları ve XX. asrın ilk yıllarının şartlarına bakarak Osmanlı devleti için ileri sürdüğü çözüm önerileri, bu gün için de dikkate alınması gereken önerilerdir. Özellikle ve her vesile ile üzerinde önemle durduğu devletin malî yönden güçlü ve bağımsız olması hususu, 1970'li yıllarda devletin 10 cente muhtaç olduğu bir an için hatırlanırsa tavsiyelerinin değeri daha iyi anlaşılır.

Parvus, Osmanlı Devleti hakkında yaptığı toplumsal, malî ve iktisadî tespit ve tavsiyeleri her ne saikle yapmış olursa olsun belli bir mantık tutarlılığı taşır. Onun önerileri, bu gün bile Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa ve diğer dış dünya ile olan ilişkilerinde istifade edilmeye değer önerilerdir.

İnhisarların teşkili ve yürütülmesiyle ilgili tahlillerinde; günümüzde yapılan Türk Telekom, Türkiye Şeker Fabrikaları ve Tekel gibi özelleştirmelere yapılan olumlu-olumsuz değerlendirmeler bundan yüz yıl önce Parvus tarafından dile getirilmiştir.

1882'den başlayarak 1950'lere kadar devam eden Düyun-ı Umumiye ve benzeri uygulamalar karşısında Parvus'un değerlendirmeleri kuşkusuz bu gün bile

bizim istifade etmemiz gereken önemli değerlendirmelerdir. Özellikle küreselleşmenin, gelişmekte olan Türkiye ve benzeri ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini Parvus yıllar önce öngörmüştür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yerine kısa vadeli sermaye hareketleri, devletlerin ve halkın sanal bir şekilde borçlandırılarak yabancı ipoteği altına sokulması Parvus'u haklı çıkarmaktadır.

2010 Türkiye'sinde milli bir sanayinin oluşturulamamış olması, milli markalar oluşturmak yerine yabancı marka temsilciliği ya da acenteliklerine talip olmamızı göz önünde bulundurursak Parvus'un bir kere daha doğru ve yerinde tespitlerde bulunduğunu görürüz.

Parvus'un zaman zaman Alman yetkililerle yaptığı görüşmelerin kayıtlarının tutulmamış olması, onun bir Alman ajanı olduğu yönündeki iddialar, çalışmamızın dışında bir konu olduğundan sadece belirtmiş olmakla yetinmeyi uygun bulduk.

EKLER

EK I: PARVUS'UN YABANCI DERGİ VE GAZETELERDE ÇIKAN YAZILARI

I. Helphand, Technische Organisation der Arbeit "Cooperation und Arbeitsteilung" –eine Kritische Studie, Basel 1891.

Felsefe alanındaki doktora çalışması.

Die Neue Zeit (1891-1892)

(Alman sosyalist gazete. Bu gazetede Alman sosyalist I.H ya da Ignatjeff imzasıyla yazılar yazdı.)

Eşitlik (1892)

(Sosyalist Parti Stuttgart Kadın Birlikleri Lideri Clara Zetkin yönetiminde çıkarılan dergi.

Vorwaerts, 17-20 Haziran 1892

"Rusya'da Yaşanan Açlık Üzerine Bir Durum" başlığıyla yazdığı yazı

Vorwaerts, 19 Temmuz 1892

Rusya'daki devrimci hareketle ilgili inceleme yazısı

Die Neue Zeit 1893/94 C.1. s.37-46

Unus imzasıyla Sosyalist partinin Prusya Eyalet Meclisi seçimlerine katılması gerektiğini savundu.

Die Neue Zeit 1894/95 C.1. s.80-87

Bavyera Eyalet Meclisi'nde sosyalistlerin hükümet bütçesine sert eleştiriler getirmelerine rağmen evet oyu vermelerini eleştirdi.

Parvus, "Die deutsche Sozial-demokratie, Die Hochburg des Sozialismus", **Glocke**, 1.Yıl, 1915, s.30

Parvus, Die Gewerkschaften und Sozial-demokratie, 1896

Her sendikal mücadelenin sınıf mücadelesi ve her sınıf mücadelesi politik bir mücadele tespitinde bulunuyordu.

Parvus, "Kritik der politischen Reaktion in Deutschland"

Hükümet Darbesi ve Politik Kitlesele Grev. 1897'de bir broşür olarak yayınlandı.

Parvus, Handelskrisis und die Gewerkschaften, 1901

Sekiz saatlik normal işgünü için yasa tasarısı

Parvus, "Nutzloser Streit", **Avus der Weltpolitik** 5.yıl, s.33, 1903

Sekiz saatlik normal işgünü yasa tasarısına muhalif olanları eleştirdiği yazısı.

Parvus, "E. Bensteins Umwoelzung des Sozialismus", **Saechesische Arbeiterzeitung**, 28 Ocak-6 Mart 1898

Revizyonizm ve oportünizme karşı çıkan yazı dizisi.

Parvus, E. Bensteins Herumwaelzung, **Saechsische Arbeiterzeitung**, 9 Mart 1898.

Parvus, "E. Bernstein als armer Toms", **Saechsische Arbeiterzeitung**, Mart 1898.

Parvus, Die Handelskrisis und die Gewerkschaften

Bu çalışması Marksist kriz teorisine değerli bir katkı olarak tanımlanır.

Parvus, "Die Industriezölle und der Weltmark", **Neue Zeit**, 1900/01 C.1.
s.708

Parvus, "Der Opportunismus in der Proxis" **Neue Zeit**, 1900/01, C.2,
s.609-794

Parvus, "Der Opportunismus und der gute Ton" **Avus der Weltpolitik**, 31
Aralık 1904

Parvus, Das hungende Russland, 1900

1899 yılında Rusya'ya yaptığı dört aylık seyahatle ilgili izlenimlerini ele aldığı bir çalışma.

Parvus, "Aus der Weltpolitik", **Iskra**, S. 48

Bu yazısında Bolşevikleri açıktan eleştirmese de bilimsel bir değerlendirme yaparak tarafların birleşmesi gerektiğini savunmuştur.

Parvus, "Voina i Revolyuziya", **Iskra**, S.59

Yaklaşmakta olan Japon-Rus savaşının gelecekteki büyük olayların kanlı şafağı olarak değerlendirdi.

Parvus, "Sozialdemokrotiya i Gossudarstvennaya Duma", **Iskra**, S.120

Parvus, " Philister über mich" **Glocke**, S.1336

Ailesi ve aile hayatıyla ilgili görüşleri.

Parvus, "Naşi Sadaçi", **Naçalo**, S.1, Kasım 1905

Rusya'daki devrimi yönlendirmek istediğini belirttiği yazı.

Parvus, **Rossiya i Resolyuziya**, Petersburg, 1906.

Iskra dergisinde yayınlanan makaleleri içermektedir.

Parvus, V. Ryadah Germanskol Sozialdemokrati, Petersburg, 1906.

Saechsiche Arbeitezeitung ve Neue Zeit'teki yazılarını toplamıştır.

Parvus, "Chod Revolyuzi", **Naçola**, 25 Kasım-8 Aralık 1905.

Liberal gazete Rus'un Sovyet ve Demokratik Parti temsilcilerinden oluşacak devrimci bir hükümet oluşturulması önerisine karşı çıktığı yazısı.

Severny Golos ve Naş Golos gazetelerini I. Sovyet'in faaliyetlerini halka duyurmak için çıkardı.

Parvus, "Rossiya i Revolyuziya" **Neu Zeit** 1905/06 C.2.s.113.

1905 devriminin bilançosunu yaptığı bir yazı.

Parvus, In der russischen Bastille waehrend der Revolution, Dresten 1907.

1905 devrimi ve Rusya'da yaşadıklarını ele aldığı çalışması

Parvus, Die Geweskschaften und die Sozialdemokratie, Marinenforderungen
1896

Parvus, Der Staat, die Industrie und der Sozializm, Dresten, 1910

Devlet, Sanayi ve Sosyalizm

Parvus, "Die russische Revolution" **Leipziger Volkszeitung**, 13 Kasım 1906

Parvus, "Philisher über mich" **Glocke**, 1919, S.1334

İstanbul'da karşılaştığı güçlükler ve genel durum değerlendirmesi.

Parvus, "Für die Demokratie-gegen den Zarismus" **Glocke**, 1915

Parvus, "Die deutsche Sozialdemokratie: Die hochburg des Sozialismus"
Glocke, Yıl 1, s.4-52

Parvus, "Yeni Rusya", **Glocke**, Yıl 1, s.181

Internationale Korrespondenz gazetesinin 1917 ortalarında yayın haklarını aldı.

Sozialdemokratische Feldpost dergisi 1917.

Parvus, "Der Sieg der russischen Revdution" **Glocke**, Yıl 2, s.970

Bu yazısında Rusya'da gerçekleştirilecek devrimin Rusya'nın bir zaferi olacağını belirtti.

Parvus, "Bolşevikler-Kerenski ve Ortaklarına Yanıtım", **Glocke**, Yıl 3, 1917, s.521-533

Parvus, **Glocke** Yıl 3, 1917, s.690

Bu yazısında Bolşeviklerin özel bankalara el koymasını eleştirdi.

Parvus, "Das soziale Program der Bolschewiki, **Glocke**, Yıl 3, 1917, s.766

Parvus, "Notizen zur Kanzlerkrise", **Glocke**, Yıl 4, 1918, s.904

Parvus, Der Arbeitersozialismus und die Weltrevolution, Briete an die deutschen Arbeiter

I.Die wirtschaftliche Überwindung des Kapitalismus

II.Sozialismus und Bolschewismus

III.Die Entfaltung des Sozialistischen Wirtschaftssystems

IV.Der Friede und der Sozialismus Berlin, 1919.

Bu eserinde sosyalizmin iç ve dış sorunlarını inceledi.

Parvus, "Reichswer", **Glocke**, Yıl 5, 1919, s.801-804.

Parvus, "Der Fall Kautsky", **Glocke**, Yıl 5,1919, s.1149 vd.

Parvus, "Philisher über Mich" **Glocke**, Yıl 5, 1919, s.1331 vd.

Parvus, "Das russische Problem", **Wiederaufbau**, S.1, 4 Mayıs 1922.

EK II: PARVUS'UN BULGARİSTAN'DA VERDİĞİ KONFERANS¹

Bu son günlerde Bulgaristan matbuatını ve Bulgar efkar-ı umumiyesini en ziyade işgal eden meseleler yine gala-yı es'âr meselesiyle Mösyö Parvus'un konferansı, Mösyö Genadiyef'in Roma siyaseti ve Romanya-Bulgaristan meseleleri olmuştur.

Geçen haftaki matbuat raporunda dahi arz olunduğu veçhile ekmek ve umum havâyic-i zaruriyeden olan sair mevâddın fiyatlarından husule gelen terakki dolayısıyla muhalifler hükümeti itham etmekle ve muhalif gazeteler bu husustaki şiddetli neşriyatında devam eylemektedirler. Hükümet-i hâzıra ve gala-yı es'âra çare-sâz olmak üzere ittihâz ettiği tedâbir meyânında millî ve ictimâ'i Rorandişlik Kanunu namıyla Şobranya'ya bir layiha-i kanûniye de takdim etmiştir.

Matbuat-ı Osmaniye'de bazı neşriyatla marûf olan Mösyö Parvus'un geçen hafta Sofya'da bir takım Bulgar sosyalistlerin delâletiyle "Muharebe ve Alman Sosyalistleri" mevzuu üzerinde verdiği bir konferans etrafında bütün Sofya matbuatı bir çok mütâlaât ve neşriyâtta bulunmuştur. Mösyö Parvus Rus Çarizmi'nin bütün dünyada mevkidaşları için büyük bir tehlike-i uzma olduğundan ve bu tehlike-i uzmanın def'i için Alman sosyalistlerinin muhârebeye iştirâki meşru addedilmek lazım geldiğinden ve bütün cihan sosyalistlerinin bu mücâhedede Alman sosyalistlerine zâhir eylemeleri icab ettiğinden bahsetmekle beraber Rusya'nın emeli İstanbul boğazlarını zapt eylemek olduğu için bu maksadı uğruna Balkan milletlerini de esir eyleyeceğini ve Balkan milletleri kendi mevcûdiyet-i milliye ve siyasîlerini muhafaza için cümlesi birlikte bu düşman-ı umûmiyeye silahla karşı gelmeleri icab ettiğini dahi ilave eylemiştir. Mösyö Parvus'un Bulgaristan'ı dahi Almanya ile birlikte olarak Rusya'ya karşı harp etmeye teşvik yolunda olan bu mütâla'âtı Sosyalistler dahi dahil olduğu halde bütün muhalif partiler gazeteleri tarafından şiddetli tenkidâta uğramıştır. resmi matbuat Mösyö Parvus gibi bir Alman sosyalistinin kendi millet ve vatani menfaatine olarak söylediği bu sözleri takdir

¹ BOA.HR.SYS. 1915.KS.4. Belge no: 2406-13/13

ederek Bulgar sosyalistlerine bir ders-i ibret olmak üzere Alman sosyalistlerinin bu vatanperverane fikirlerini irâ'e eylemiştir.

Mösyö Kanadiyef'in "Roma Siyaseti" Bulgar matbuatında birçok tefsirâta bâdi olmuştur. Bahusus Kanadiyef'in birçok gazetelere ve telgraf ajansları muhabirlerine mebzûlen vâki olan beyânâtı bu tefsirâtı daha ziyâde teşdit eylemiştir. Kanadiyef'in Roma'daki bu Perkulgi, Atensito gibi bazı hükümete mensup gazetelerin bile takbîhât ve tenkîdâtına sebep olmuştur. Mösyö Kanadiyef'in itilaf-ı müselles devletlerinden İngiltere ve Fransa'yı ecnebi gazeteleri muhabirlerine karşı methetmesi ve hatta Rusya'yı bile hoşnut etmek için ona mülayim gelecek bazı ifadatta bulunması buradaki Rosofil matbuatında bâ'is-i istihza olmuştur. Ve Kanadiyef'in bu hareketi bu gün İtalya'da hüküm-fermâ olan İtilaf-ı Müselles muhabbetinden nâşi İtalya efkâr-ı umûmiyesine karşı verilmiş bir rüşvet-i kalemiye olmak üzere telakki edilip Kanadiyef'i iki yüzlülükle itham eylemiştir.

EK III: PARVUS'LA BİR SÖYLEŞİ: SAVAŞ YILLARINDA ALINMASI GEREKEN MALİ ÖNLEMLER¹

-Buhrân-ı hâzır karşısında Türkiye'nin vaz'iyet-i mâliye ve iktisâdiyyesi hakkında umûmiyet itibarıyla ne düşünüyorsunuz efendim.

-Her şeyden evvel Avrupa muhârebesinin ihdâs etmiş olduğu vaz'iyet-i fevkalâdenin bir takım tedâbir-i fevkalâde ittihâzını Türkiye için de zaruri kılmakta olduğu esas kabul edilmelidir. Bundan mâada şurasını açıkça söyleyelim: "Şimdi veya hiçbir zaman!.." meselesi Türkiye'nin de karşısına çıkmış bulunuyor. Avrupa muharebesi bütün münâzâun-fih mesâili ortaya atmıştır. Bugün metâlibâtını elde etmeyi beceremeyen milletler başkalarının şikâri olacaktır. Söz ve muhâkeme zamanları artık geçmiştir. Şimdi hareket lâzımdır. Bunu da iyice biliniz.

-Zannederim ki bugün düşüneceğimiz en mühim mesele buhrân-ı mâlînin şiddetini mümkün mertebe tenkîs etmektedir. Bu hususta ne yapmamız lazım gelir?

-Doğru söylüyorsunuz... İttihaz edilecek tedbirlere gelince:

Evvela; memlekette hârice altın nükûdun ihrâcı mâni olunmalıdır. Bilirsiniz ki Devlet-i Osmaniye, yalnız borç alarak Avrupa'ya senevî 15 milyon Osmanlı lirası gönderiyor. Evvelce Avrupa'dan da buraya altın geldiği için arada az çok bir muvâzene temini kâbil oluyordu. Halbuki şimdi Avrupa'dan buraya altın nakli inkıtâ'a uğramıştır. Bu sebeple eğer altın ihrâcı men edilmezse az zaman zarfında ve memleketimizdeki ihtiyat altın akçesi pek ziyâde azalacaktır.

Mevki-i tedâvüle kâfi miktarda banka veyahut devlet itibar kâğıtları ihraç edilmelidir. Küçük Bulgaristan daha Balkan Muharebesi'nden evvel mevki-i tedavülde 90 milyon franklık banknot bulundurduğu halde Osmanlı Bankası'nın Türkiye muamelât-ı ticariyesi Bulgaristan'dan beş defa fazla olduğu halde mevki-i tedavülde kullandığı banknotlar ancak 30 milyon frank râddesindedir. Hariçten altın nakliyatının dûcâr-ı inkıtâ olması ve umumî endişelerin vesâit-i te'diye ihtiyacını artırmış bulunması bugün mevki-i tedavüle daha fazla banknot ihracını bir ihtiyac-ı

¹ Tasvîr-i Efkâr, 22 Temmuz 1330, s. 3

mübrem kılmıştır. Zaten muharebe zamanında bütün memleketlerde mevki-i tedavüle külliyetli banka bileti ihraç olunur. Eğer bunu yalnız Türkiye yapmayacak olursa, bu hal kendi ahvâl-i maliye ve ticariyesini son derece fenalaştıracaktır.

İtibar kağıtlarının mevki-i tedâvüle ihracı ne derece muktezî ise, onların ihrâcı hususunda da o derece dikkatli davranmak lâzımdır. İhraç edilecek biletlerin kıymet-i umumiyeleri küçük ve büyük meblağlara ait itibar biletleri beynindeki nispetler, bu gibi biletlerin ahali arasında servet intişârı ve ilh. gibi birçok ameli mütehassıslar, bankalar ve nakit pazarları ahvâlini, bütün teferruât ve tafsilâtı ile tettebbu' ettikten sonra hal eyleyebilirler.

-Moratoryum hakkındaki fikirleriniz?

-Bir aylık moratoryum kâfi değildir. Moratoryum müddeti şimdiden üç ay olmalıdır. Bir ay sonra te'diyâta bankalar bile muktedir olamayacaklarından moratoryumu temdîd etmek iktizâ eyleyecektir. Halbuki eğer âlem-i ticaret üç aylık bir müddet karşısında bulunduğunu bilmiş olsa idi, şüphesiz, muamelâtında daha müsterih olurdu. Bundan mâadâ moratoryumun hâne ve sâire kiralarını da borç ve sair ta'ahhüdât gibi te'cîl ettiği de izâh olunmalıdır.

-Efendim, memleketimizdeki ecnebilerin vaziyeti malûm-ı âlînidir. Bu buhranlı zamanlarda bu vaziyetin ta'dîli ahvâl-i maliyemiz üzerinde bir hüsn-i te'sir hâsıl edebilir mi?

-Şüphesiz... Her devlet kendi muhafaza-i mevcudiyeti için bir mübâreze karşısında bulunduğu zaman tek bir ferde, tek bir kuruşa bile ihtiyaç hissedebilir. Binaenaleyh Türkiye'de yaşayarak onun sırtından servet kazanan binlerce kimseler vergiden âzâde kalmalarına razı olmamalı. Ecnebilere de vergi tahmil edilmelidir.

-Ya kapitülasyonlar efendim?

-Kapitülasyonların zamanı çoktan geçmiştir. Devlet-i muâsıra beynindeki münasebât, ancak bugünkü şerâ'it-i ticariyeyi, hayat-ı ictimaiyeyi ve ahvâl-i düveliyyeyi nazar-ı dikkate alan mukavelenâmelere müstenid olabilir. Kurûn-ı vustâ zamanlarını müdâfâ'a ve muhafaza etmek değildir. Eğer Türkiye yaşamak istiyorsa, yirminci asrın medeniyeti için kendisine yol açmalıdır. Demin söylediklerimi unutmayınız.

-İttihaz edebileceğimiz başka tedbirler yok mu?

-Nasıl yok efendim?

Bugünkü gümrük tarifelerini devletlerin esasen muvâfakat etmiş buldukları "sıklet üzerine mütefâvit tarife" usulünü tatbik başlamak suretiyle ta'dil ederseniz hayli müstefid olursunuz. Bilhassa bu tarifeyi muharebe zamanlarının ihtiyaçlarına göre tatbik ederseniz istifadeniz pek ziyâdeleşir.

Sonra hükümet demiryollarını kendi idaresine almalıdır. Zaten böyle bir tedbir, seferberlikten mütevellid bir zarurettir. Fakat bu tedbir Dersaadet'e zahire nakline olan ihtiyaç sebebiyle son derece bir ehemmiyet-i iktisadiyeyi hâizdir.

Fransa zahire ve sâir mevâdd-ı gıdâiye ihracatını artık men etmiştir. Diğer devletler de aynı tedâbiri derhal ittihâz edeceklerine şüphe yoktur. Seferberlik sebebiyle vapur ve şimendifer münâkâlâtı tatil edilmiştir. Ahvâl bu merkezde olunca Türkiye'nin mevâdd-ı gıdâiye üzerindeki gümrük rüsûmunu muhafaza etmesi tabî'i olduğu gibi Anadolu'dan zahire getirmek suretiyle zahire fiyatını ucuzlatmak hususunda ittihâz-ı tedâbir eylemesi de zaruridir. İşte bu sebepten dolayı şimendiferler hükümetin kontrolü altında bulunmalıdır. Hükümet bu husûsta ittihâzını zaruri gördüğü tedâbir hakkında şimendifer müdüriyetleriyle derhal itilâf etmelidir.

İşte bu dakika ittihâz edilmesi lazım gelen tedabir bunlardır. Mamafih bütün tedbirler bunlardan da ibaret değildir. Fakat bunlar, Avrupa muharebesinin Türkiye hakkında tevlîd edeceği netâyic-i mühlikenin önünü almak için yapılacak faaliyet-i vâkı'aya bir zemin teşkil edeceklerdir.

Bu muhârebe o kadar müthiştir ki bunun karşısında kuvve-i muhayyile bilâ-ihiyar teselli arıyor ve onu muharebenin kısa olmasını tahminde bulunuyor.

Bu bir hayaldir. Kendini mağlup eden kendi nüfuz-ı siyasîsine uzun müddet veya her zaman için veda etmelidir. Bugünkü mücadele mu'ayyen bir mesele uğrunda değildir. Düvel-i Muazzama'dan her biri kendi haysiyeti ve vaziyet-i siyasiyesi için harp ediyor. Bu sebepten dolayı son kuvvetini sarf etmedikçe veya bir Avrupa ihtilâli Avrupa muharebesine nihayet vermedikçe hiçbir devlet hasmına arz-ı inkıyâd etmeyecektir.

Hazırlanmakta olan hadisât pek büyüktür. Biz tarihi bir zamanlar yaşamakta bulunuyoruz. Binaenaleyh tekrar ediyorum: Hareket lazımdır.

-İttihâz edilecek tedâbirlerin yalnız söylediklerinizden ibaret bulunmadığını beyân ediyorsunuz; daha ne gibi tedâbire tevessül olunabilir?

-Öyle zannediyorum ki bu kadarı tayin etmek kabil olmayan pek muvakkat bir zaman için kâfidir. İcab ederse düyûn-ı umûmiyeye dâir olan 1881 Muharrem Fermânı ile de meşgul olabilirsiniz. Fermânın yirminci maddesini okuyunuz., o vakit göreceksiniz, o vakit gerek sizin, gerek dâ'inlerinizin menfaati nerede olduğunu anlarsınız...

KAYNAKÇA

- Bolay, Süleyman Hayri: "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s.515-564.
- C. Blaisdell, Donald: **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi "Düyunuümumiye"**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979.
- Çığıraçan, Tüccarzâde İbrahim Hilmi: **Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri**, Yayına hazırlayan; Başak Ocak, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Güran, Tevfik: "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, 1992.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, TTKY, Ankara 1988.
- Karaoğlu, Ömer: "Türk Yurdu"nda İlginç Bir Misafir: Parvus Efendi", **TDAD**, C.94, S.187, Temmuz-Ağustos 2010, s.105-124.
- Ortaylı, İlber: İkinci **Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF, 100. Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981.
- Önsoy, Rifat: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, 1988.
- Öztel, Muharrem: **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 2009.
- , "1327 Senesinin Ahval-i Malîyesine Bir Nazar", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S.13, 3 Mayıs 1328 (16 Mayıs 1912), s.220-223.
- , "Devlet ve Millet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s.56-57.
- , "Esaret-i Maliye'den Kurtulmanın Yolu", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 19, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), s.317-318.
- , "İş İştenden Geçmeden Gözlerinizi Açınız", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 36, 20 Mart 1913, s.200-2003.
- , "Köylü ve Devlet", **Türk Yurdu**, Yıl 3, S.57, 7 Kânun-ı Sani 1914, s.154-155.
- , "Köylüler ve Devlet", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.9, 2 Mayıs 1329, s.146-148.
- , "Malî Tehlikeler", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S. 29, 13 Kânun-ı Evvel 1328 (26 Aralık 1912), s.88-90.
- , "Okur Mektupları", **Türk Yurdu**, Yıl 1, S. 18, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), s.304-305.
- , "Türk Gençlerine Mektup", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.41, 12 Haziran 1913, s.312-313.

- , "Türkiye'de Ziraatın İstikbali", **Türk Yurdu**, Yıl 3, S.49, 2 Ekim 1913, s.20-24.
- , Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları Akça", **Türk Yurdu**, Yıl 2, S.25, 18 Teşrin-i Evvel 1328 (31 Ekim 1912), s.23-25.
- , Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı, İstanbul 1330.
- Sencer, Muammer: **Parvus Efendi**, May Yayınları, İstanbul 1977.
- Toprak, Zafer: **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Uçarol, Rifat: **Siyasî Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1979.
- Velay, A.du: **Türkiye Malî Tarihi**, Derleyen; Malîye Tetkik Kurulu, Ankara 1978.
- Winfried B. Scharlau-Zbynek A. Zeman, Çev: Süheyla Kaya, **Devrim Taciri**, Kalke-don Yayınları, İstanbul ,2007.
- Yeniay, Aziz: **Osmanlı Borçları Tarihi**, Ankara 1936.
- Yıldırım, İsmail: Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918), **FÜSBD**, C.II, Elazığ 2001, s.313-326.